Fossesholms trädgård

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2011

Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke

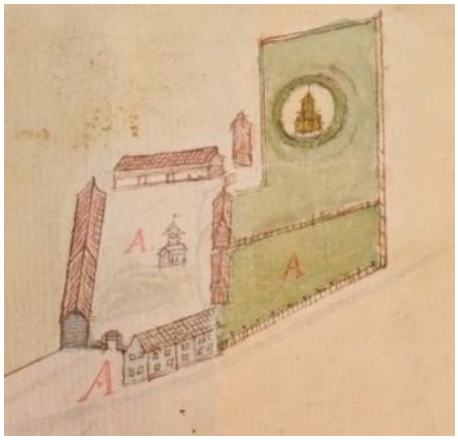

ArchaeoGarden
Rapport 2011:2
Anna Andréasson

Fossesholms trädgård

Trädgårdsarkeologisk undersökning 2011

Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke

ArchaeoGarden
www.archaeogarden.se

Fossesholms trädgård – Trädgårdsarkeologisk undersökning 2011
Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke
ArchaeoGarden Rapport 2011:2

Författare: Anna Andréasson

Omslagsbilder: Överst till vänster: utsnitt ur karta av Jens Irgen Müller 1789. Överst till höger: del av väggmålning på Fossesholm som visar sågverksindustrin. Foto: Anna Andréasson 090905. Nederst: Västra delarna av schakt 6 och 7, det vill säga området framför ”Hageporten”, under utgrävning. Foto: Anna Andréasson 110825.

ISBN: 978-91-978217-5-9
© Anna Andréasson & ArchaeoGarden 2011

Tekniska och administrativa uppgifter

Fylke .....Buskerud
Kommune .....Øvre Eiker

Ägare …….....Eiker Historielag
……Fossesholm Herregård, Eiker og Lågendalen museum, Fossgata, 3320 Vestfossen
……..kontor@fossesholm.no

Fältarbetstid: .....2011-08-22 – 2011-08-25

Personal: ..... Anna Andréasson, trädgårdsarkeolog, ArchaeoGarden
..... Inger Ernstsson, trädgårdsarkeolog
.....Madeleine von Essen, trädgårdshistoriker
.....Anne Kaurin, landskapsarkitekt MNLA, Villvin Landskap

Uppdragsgivare: ..... Eiker Historielag/Fossesholms herrgård (Kontakt: Ellen Pauline Steen)

Innehåll

Inledning 6

Syfte och metod 7

Historisk bakgrund 8

Den formella trädgården i väst *10*

Hageporten *11*

Ett springvatten i ”Urtehaugen”? *12*

Undersökningsresultat 13

Schakt 1 14

Lusthuset *14*

Gånglämning öster om lusthuset *17*

Gånglämning/grusyta norr om lusthuset *19*

Schakt 2 & 3 21

Södra tvärgången *21*

Dräneringen och trädgårdsanläggningens södra avgränsning *23*

Schakt 4 & 5 24

Schakt 6 26

Gångar, stenkanter och odlingsytor utmed fasaden *26*

1 – Väster om ”Hageportsgången” nedanför ”Havestuens” fönster *26*

2 – Partiet direkt öster om ”Hageportsgången” *28*

Norra tvärgången *30*

3 – Stenmur mellan grusytan och husgrunden *33*

Hittade vi något ”Vandspring”? *33*

4 – Stenkant på linje med ”Norra tvärgången” ovanför nivåskillnaden *34*

5 – Grusyta, möjligt trappfundament, möjlig terrasskant *35*

Nytolkning av del av schakt 1:2009 40

Schakt 7 44

Hageportsgången *44*

Planteringsgropar på var sida om gången *44*

Schakt 8 48

Schakt 9 49

Hageportsgången *49*

Sammanfattning och slutsatser 51

Referenser 53

Inledning

Rapporten dokumenterar den trädgårdsarkeologiska undersökning som utfördes vid Fossesholms herrgård i augusti 2011 på uppdrag av ägaren, Eiker Historielag. Syftet med undersökningen var att besvara ytterligare frågor som framkommit efter bearbetning och diskussion av resultaten från den tidigare undersökningen hösten 2009[1]. På platsen planerar man att anlägga en ny trädgård som i så stor utsträckning som möjligt skall vara en rekonstruktion av den trädgård som var samtida med huvudbyggnaden. Det övergripande målet för båda undersökningarna har därför varit att samla så mycket information som möjligt om den sena 1700-talsträdgårdens utformning. Informationen skall i enlighet med Florensdeklarationens riktlinjer[2] om rekonstruktion av trädgårdsanläggningar användas vid planläggningen av den nya trädgården.

Figur 1. Uträvningsteamet 2011. Överst till vänster trädgårdshistoriker Madeleine von Essen. Överst till höger trädgårdsarkeolog Anna Andréasson. Nederst till vänster trädgårdsarkeolog Inger Ernstsson och grävmaskinist Ståle Berg. Nederst till höger landskapsarkitekt Anne Kaurin och mättekniker Ole Johnny Petersen. (Foto: överst t.v. AA110823, överst t.h. Anne Kaurin 110825, nederst AA110823)

[1] Andréasson 2010.
[2] Florens-deklarationen (1982), se ICOMOS: http://www.icomos.se/pdf/Florensdeklarationen_1982.pdf

Syfte och metod

Undersökningens fältarbete utfördes 22–25 augusti 2011 av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, trädgårdsarkeolog Inger Ernstsson, landskapsarkitekt MNLA Anne Kaurin och trädgårdshistoriker Madeleine von Essen. Grävmaskinist var liksom 2009 Ståle Berg. Schakt och andra viktiga strukturer mättes in med totalstation av mättekniker Ole Johnny Petersen, Øvre Eiker kommune. Planerna har bearbetats vidare av Anne Kaurin.

Årets utgrävning följer på en tidigare undersökning 31/8–5/9 2009.[3] Vid undersökningen 2009 framkom lämningar som visade 1700-talsträdgårdens övergripande struktur. Att döma av dessa resultat bestod anläggningen av tre huvuddelar: en mer noggrant utarbetad prydnadsdel längst i väst i anslutning till huvudbyggnaden, en konstgjord ö på backens krön i öst, och mellan dem en jämn sluttning som kan ha varit planterad med fruktträd. Årets undersökning 2011 fokuserades på den västliga prydnadsdelen. Huvudsyftet var att besvara följdfrågor som uppkommit vid bearbetning och diskussion av resultaten från 2009. Speciell vikt har lagts på att besvara frågor som lyftes fram av deltagarna vid Haveseminar på Fossesholm 2 februari 2011: Einar Sørensen, Drammens museum, Mette Eggen, Riksantikvaren, Kari Grethe Svensøy, Buskerud fylkeskommune, Tore Edvard Bergaust, UMB, Bjørn Anders Fredriksen, UMB, Lars Jacob Hvinden-Haug, NIKU, Ingeborg Mellgren-Mathiesen, konsulent, Jo Sellæg, konsulent och Ellen Pauline Steen, Fossesholm, samt Inger Ernstsson, Madeleine von Essen och Anne Kaurin. Seminariet förordade också vidare arkeologisk undersökning i västra delen för att besvara frågorna.

Huvudfrågeställningarna inför utgrävningen 2011 kan sammanfattas på följande sätt:

1. **Trädgårdens utsträckning mot söder**: Den formella trädgårdens äldsta utsträckning mot söder behöver fastställas med större säkerhet. Problemet gäller hur långt in den sträcker sig på vad som idag är grannens tomt. På kartbilden från 1789 har den inhägnade västliga delen en relativt utdragen form, men det är osäker hur exakt denna avbildning är.
2. **Lusthuset i sydväst:** När Christian Arbo dokumenterade Fossesholm ca 1918 ritade han bland annat av ett mindre lusthus i trädgårdens sydvästliga hörn. Vi bör försöka finna lämningarna efter detta lusthus och dokumentera dem.
3. **Utsträckning mot öst:** Den formella trädgårdens utsträckning mot öst behöver fastställas med större säkerhet. Det är osäkert om den sträckt sig så långt österut som hela dagens sidoflygel gör, eftersom den östligaste delen av denna, vedskjulet, är yngre. Det är dock möjligt att den gamla 1700-talsflygeln var lika lång. Kartan 1789 visar även någon form av hägnad mellan den västra delen och övriga trädgårdsanläggningen. Spår efter den kan vara bevarade, i form av t.ex. stolphål efter staket eller stenar efter en kallmur.
4. **Kan vi finna tydligare rester av en grusgång vid påfågelsgården?** I höjd med påfågelsgården framkom 2009 osäkra lämningar som tolkats som möjliga spår av en grusgång i anslutning den formella trädgårdens östliga avgränsning. Dessa spår bör undersökas närmare när vi har möjlighet att flytta påfågelshägnet.
5. **Springvatten**: Kan vi finna rester av det ”Vandspring med Kum” som enligt ett dokument (1794) dragits från *”Bryggerhuuset*” ut i *”Gaardens gamle Urtehauge”*?
6. **Mittaxel N-S**: Resultaten 2009 ledde till tolkningen att det funnits en mittaxel i anläggningen från mittpunkten av ön i dammen ner över den formella trädgården, parallellt med flygelbyggnaden. Vi bör söka eventuella spår efter denna.
7. **Planteringarna framför ”Havestuens” fönster** Allt tyder på att denna del av anläggningen varit mest påkostad och mest prydnadsbetonad. En större yta bör undersökas i plan framför fönstren och vi bör söka efter fler strukturer, grusgångar m.m.

Med grävmaskin lades schakt på platser som valts ut grundat på analys av tidigare resultat och var sannolikt lämningar som kunde besvara de ställda frågorna kunde finnas. Schaktens storlek anpassades också efter detta. Tack vare vår mycket skickliga maskinist gick det bra att lyfta större lager med maskin och därefter, när intressanta lämningar påträffades och därmed mer komplicerade lagerföljder, övergå till att gräva för hand. Lämningarna har dokumenterats i plan genom inmätning och fotografering, samt i profil genom att utvalda sektioner ritats.

---

[3] Andréasson 2010.

Historisk bakgrund

Den trädgårdsanläggning som vi finner spåren av vid Fossesholm tillkom med största sannolikhet under den period då affärsmannen Jørgen von Cappelen var ägare 1763-1785. Man verkar ha fortsatt att sköta och arbeta med trädgården fram till tidigt 1800-tal, men den ser inte ut att ha omlagts på något mer genomgripande sätt under någon senare period. Efter 1822 då Fossesholm delades i två gårdar verkar trädgården ha brukats mer extensivt bland annat för fruktodling.[4]

De historiska källorna pekar på att det fanns en trädgård vid Fossesholm redan före Jørgen von Cappelens tid men hur långt tillbaka är svårt att säga. Första gången en trädgårdsanläggning i någon form nämns, om än kort och i förbigående, är i en Deleforretning 1741 då herrgården skulle delas i två jordbruksmässigt lika delar, en delning som dock aldrig blev av:

> ”Og da Citanten udj Jorde bytted er tillige skeed Jevned mod den ved Gaardens Huuse beliggende Urte Hauge, […] Saa tilhører den Meerbemelte Frugt Hauge, Sr. Gabriel von Cappelen».[5]

Några decennier senare då Jørgen von Cappelen nyligen tagit över nämns i ett Besiktningsprotokoll 1764 att det fanns en kökträdgård med fruktträd:

> ”12. I Haven, som ikkun er en Kiøkken Have, med nogle faa Frugt=Trær udi, der af Justitz-Raaden [Jørgen von Cappelen] er bekostet, er indhegningen om samme udaf gammel forradnet Ski vedd og Gierdes Hon, hvorfore behøves nyt Staket eller Planke værk. Udi denne Have er nyelig bekostet 2de nye Misbænker forfærdiget af Tømmer, og indvendig udforet med Baghon.”[6]

Trädgården nämns också i förbigående i Besiktningsprotokoll 1765:

> ”som og Planke værket om Haugen, af nye opbygget, og er under arbeide til videre istandsættelse […] samt og de Bygninger paa den Søndre Side [hovedbygningens] som vender til Haugen”[7]

Figur 2. Till höger den äldsta bevarade kartan som visar Fossesholm ritad av Jens Irgen Müller 1789. Kartan är relativt småskalig och utsnittet är i verkligheten bara några centimeter brett. Till vänster Jørgen von Cappelen och hustrun Magdalena Larsdatter Darjes. Foto av karta och oljemålningar på Fossesholm.

Jørgen von Cappelen investerade stora pengar i Fossesholm. Han lät bland annat bygga om boningshuset till den nästan 50 meter långa huvudbyggnad i klassicistisk stil som finns kvar idag. Det framgår tydligt av källorna att han även lade pengar och tid på trädgården. På 1780-talet skrev sockenprästen i Eiker, Hans Strøm, att Fossesholms trädgård var prästgäldets/församlingens mest avancerade:

> ”Den ordentligste og bedst anlagte Træe- og Blomster-Have er paa Fossesholm, hvor dog Grunden ikke er ret beqvem dertil, formedelst Berg-Siget, eller det kolde Vand i Grunden.”[8]

---

[4] von Essen 2010.
[5] Einar Sørensen 2011, e-mailkorrespondens.
[6] von Essen 2010 s. 18f / Sørensen 1982, bind II, vedlegg, s. 51.
[7] Einar Sørensen 2011, e-mailkorrespondens.
[8] von Essen 2010 s. 24 / Strøm, 1784, s. 183.

Den enda bevarade karta som finns som visar Fossesholm är från 1789 (Figur 2). Kartan visar en stor tvådelad trädgårdsanläggning i söder, markerad med grönt. Trädgården består av två inhägnade delar, en nedre som tolkats som den formella västliga delen och en övre där kartritaren placerat en liten byggnad på en rund ö med vad som ser ut att vara en liten vallgrav runt. Vid den arkeologiska undersökningen 2009 framkom i denna del lämningarna efter en konstgjord ö med ett vattenavsatt lager runtomkring. Av själva byggnaden fanns inga spår, men ser man på kartan verkar den till utseendet ha likheter med Posthuset inne på gårdstunet. Det bevarade Posthuset (över gårdens vattenpost) byggdes på 1770-talet. Hur den lilla byggnaden på ön använts är omöjligt att säga. Kanske är det mest troligt att det var ett djur- eller fågelhus, t.ex. för änder, liksom ett samtida exempel på Fredensborgs slott, Danmark[9]. Samtidigt bör det dock ha fungerat som en vacker ”point-de-vue” eller avslutning på en siktlinje, från den formella trädgården i väst.

Jørgen von Cappelen såg vid sin död 1785 genom sitt testamente till att herrgården som han byggt upp inte splittrades på många arvingar utan drevs vidare av en ägare, systersonen Otto Omsted (1785-89) och efter honom hans änka Ellen Dedekam (1789-1802). I odelsløsningssak 1794 beskrivs diverse förbättringar under Otto Omsteds tid:

> ”Gundelak begiærede Vidnerne Johan Røssler, Nils Johnsen breka og Ole Rasmussen fremkallede og tilspurgte: 13. Om de erindrer sig og kan opgive hvad Forbedringer i Sal. Otto Omsteds Eiendomstiid her paa Fossesholm Gaard er giort og bekostet, og for det første de af ham giorde Forbedringer i Hovedbygningen paa Fossesholm Hovedgaard? 9de Vidne Johan Røssler 68 Aar fremsto, sagde han har været her paa Godset i 9 Aar og altsaa fra andet Aar af afg Otto Omsteds Besiddelse. Paa Hovedbygningen er bekostet at indrede panele og betrække to Værelser med kakkelovne, forbedret Kjelderen med en Sttens Tykelse rundtom, samt tilberede 2de Døre i Hovedbygningen til Communication som forhen icke vare. En nye Hauge anlagt på en høi med megen bekostning indrettet med obstalter [avsatser[10]] og disse besatte med Frugttræer, og øvrigt paa opført et 8 kantet Lysthuus med muuret (?)Kielder under. Stædet kaldtes forhen æge høien. De af denne høi udbrudte steene ere anvendt til et grund muret Fæehuus, opbyggelse hvilket er begyndt og fuldfærdiget med Tegl hængt Tag, og øvrige Jndretninger, og under samme Tag det er i strækning derved er opført et Saomme Fæehuus af saakaldet Bindingsværk med loft deroven paa til løv og Foder. Til gaardens 4 Korn lader er opført Kiøre Broeer af Steen. Saa er og over giødsel Dyngerne indrettet Tag af Bord, Er samme Tag lagt med Riesværk. Gaardens Vandledning igiennem Postrørene har været optaget lige fra gaarden Saasen hvorfra Vandledningen begynder og lige til Hovedgaarden, og nye Postrør indlagte i de gamle forraadnedes Stæd samt med nye Bøssinger efter nødvendighed forsynede. Huusesanbring(?) er over Postkummen er ogsaa forbædret og dets Taarn er bleven tækt med Nye(Blye?) i stæden for de forhen paalagte enkle bord. Vandledningen blev og trukket ned fra Bryggerhuuset og til Gaardens gamle Urtehauge hvor Vandspring med Kum blev indrettet.”[11]

År 1802 tog sonen Nils Otto Omsted över Fossesholm. Han hade redan innan börjat uppföra ett eget hus i närheten, Petraborg, i samband med sin förlovning. Petraborg skall ha varit något av ett Fossesholm i miniatyr med mycket påkostad trädgård.[12] Tyvärr dog hustrun i barnsäng efter bara ett års äktenskap och själv avled han redan 1808.

En bror tog över Fossesholm men ekonomiskt fick man det svårare och svårare, och 1822 såldes allt på exekutiv auktion till lokala storbönder. Några år senare övertog två av böndernas söner själva huvudgården och delade den mellan sig. Fossesholm fortsatte vara delat fram till Eiker Historielags köp 1973. Trädgården blev efter 1822 sannolikt mer och mer nyttobetonad, med bland annat stora fruktodlingar. De sista spåren av den gamla prydnadsträdgården var antagligen de kvarblivna buxbomsbuskar och rester efter hasselgångar som noterades av ca 1918:

> ”Av den gamle vegetasjon er der intet tilbake, idet grunnen er beplantet med frukttraer. Ved et tidligere besøk for ca. 10 år siden så jeg et par gamle buxbombusker og endel nøttealleer.”[13]

---

[9] Madeleine von Essen, muntlig uppgift.

[10] Einar Sørensen 2011, e-mailkorrespondens: ”Ordet opstalt er dansk akademispråk og betyr flere ting, for eksempel betyr opstalt oppriss av en bygningsfasade. Ordet betyr noe som står opp i høyden, en høyde-forskjell. Her kan det forstås i betydningen avsats.”

[11] Einar Sørensen 2011, e-mailkorrespondens.

[12] von Essen 2010 s. 40.

[13] Arbo 1929 s. 50.

Den formella trädgården i väst

Grundat på de sparsamma historiska källorna och resultaten av de arkeologiska undersökningarna 2009 verkar trädgårdsanläggningen från 1700-talet söder om huvudgården kunna indelas i tre huvuddelar: en formell trädgårdsanläggning i väster, en jämn sluttning ovanför denna, och partiet med ö-lämningen på kullens krön i öst.[14]

Årets undersökningar vid Fossesholm fokuserades på den västliga delen av trädgårdsanläggningen som att döma av kartan från 1789 varit inhägnad för sig. Denna del tolkas som en formellt anlagd och i hög grad prydnadsbetonad trädgård synlig från ”Havestuens” fönster. Tydliga lämningar av raka, välanlagda grusgångar framkom vid utgrävningen 2009, och både utseende och fyndmaterial hos det tjocka jordlagret (hushållsavfallsbetonade fragment relativt jämnt fördelat) visade att det rör sig om intensivt brukad och gödslad mark. Skillnaden mellan jorden här och till exempel den i sluttningen ovanför var markant.

I den västra trädgården dokumenterades 2009 lämningarna efter minst två, eventuellt tre, grusade gångar. De två tydliga gånglämningarna låg i ca 90° vinkel till varandra, den ena ut från ”Hageporten” och den andra parallellt med husväggen en bit ut ifrån denna. Dessutom dokumenterades under den västliga trädgården flera raka stenfyllda diken nergrävda i den sterila undergrunden. Dessa har tolkats som täckta dräneringsdiken. Ett av dem låg parallellt med flygelbyggnaden, medan övriga låg i 90° vinkel ut från denna.

Den västra trädgården var nästan helt plan. I öst gick den plana ytan över i en kort relativt brant sluttning uppåt mot öst, innan den jämna sluttningen upp mot ö-lämningen i öst tog vid. Någonstans i anslutning till det brantare partiet antas den formella västliga trädgårdens avslutning mot öst finnas. Den branta delen sammanföll dock med ett parti där ett naturligt format glacialt lager bestående av grus och stora stenar nådde ända upp till matjorden, vilket gjorde partiet svårtolkat. Matjorden var här dessutom förhållandevis tunn. Precis ovanför den brantare delen låg vid utgrävningen 2009 en påfågelsbur vilket gjorde att vi inte kunde undersöka mer än en mycket liten yta just här, men i kanten av buren iakttogs spår som möjligen kan tolkas som resterna efter grunden till en kallmur och en tredje gång i nord-sydlig riktning. Området kom av dessa skäl att studeras ytterligare vid årets utgrävning (se vidare Schakt 4, 5 och 6).

Figur 3. Hageporten innifrån gårdstunet. Foto: Ellen Pauline Steen 060607.

[14] Andréasson 2010.

Hageporten

Den stora salen som upptar hela den västra kortsidan och har fönster mot trädgården kallades ”Havestuen”. Salen hade ingen direkt utgång till trädgården. För att komma till trädgården måste man gå ut på tunet och genom en passage kallad ”Hageporten” som låg direkt intill boningshuset, mellan detta och sidoflygeln. I ett besiktningsprotokoll från den 10 oktober 1764 står att Jørgen von Cappelen låtit bygga en port till ”Haven” av bindningsverk (korsvirke) med ett loft över och en uppgång till de överliggande rummen. Själva porten omnämns som stor med järnbeslag, lås och handtag:

> ”13) Porten til Haven er af Bindings Værk nyelig af Justitz-Raaden [Jørgen von Cappelen] bekostet opsat med et loft over, og en opgang til overværelsene, alt tækket med nye Tegl, og lukket ved Bordklædning, og en nye stor Port med Jernhængsler, laass og Klinke forsynet.”[15]

Figur 4. Fossesholms boningshus mot NÖ. Till höger i bild syns ”Hageport”-partiet som idag har en liten sidodörr och ett centralt placerat fönster. Foto: Madeleine von Essen 090508.

Figur 5. ”Hageporten”. Genom dörren syns huvudporten till Fossesholm. Den omtalade ”Hageporten” var sannolikt centralt placerad och relativt stor – dörren och fönstret som finns här idag har tillkommit senare. Till vänster syns huvudbyggnadens hörn, till höger börjar stengrunden till sidoflygelns centrala del. Foto: Madeleine von Essen 110822.

[15] von Essen 2010 s. 22 / Sørensen 1982 bind II, Appendiks 6, s. 51.

Ett springvatten i ”Urtehaugen”?

En av frågorna inför årets utgrävning berör förekomsten av framdraget vatten till den formella trädgården och hur detta vatten kan ha sett ut. Jørgen von Cappelen lät dra en vattenledning av urholkade trädstammar till platsen för posthuset mitt på gårdstunet från Såsen som ligger en bit bort upp på sluttningen av närmaste berg. Sockenpräst Hans Strøm nämner vattenledningen i sin beskrivning av vad Jørgen von Cappelen åstadkommit sedan han tog över:

> ”…siden sat Gaarden med Godset i skiøn Stand, bygget Husene med Ladegaarden saa godt som af nye, samt indrettet et Skiønt Vandspring midt i Gaarden med en nyttig Fiske-Kumme og bygt derover en anseelig Bygning med Taarne og Klokke eller Time-Viser, som tilsammen har kostet 14 à 1500 Rdlr.”[16]

I Odelsløsningssak 1794, som berör förändringar på Fossesholm under Jørgen von Cappelens efterträdare Otto Omsteds tid, nämndes vattenledningen från Såsen igen, men här står också att en ledning dragits vidare från brygghuset i flygelbyggnaden ner till trädgården:

> ”Gaardens vandledning igiennem Postrørene har været optaget lige fra Gaarden Saasen hvorfra Vand Ledningen begynder og ligetil Hovedgaarden, og nye Postrøer indlagt i de gamle forraadnedes sted, samt med nye Bøssinger efter nøds(?) forsynede. Husets omkrans(?) over Postkummen er ogsaa forbedret og dets Laaven er bleven tækket med nye istedenfor de forhen paalagte anlagde Bord. Vandledningen blev og trukket ned fra Bryggerhuuset og til Gaardens gamle Urtehauge hvor Vandspring med Kum blev indrettet.”[17]

Figur 6. Fossesholm huvudbyggnaden och entréporten sedda från gårdstunet (foto mot N). Foto: Ellen Pauline Steen 060607.

Figur 7. Gårdstunet mot väst, till vänster i förgrunden syns baksidan av posthuset. Foto: Madeleine von Essen 090508.

---

[16] von Essen 2010 s. 24 / Strøm 1784 s. 263.
[17] Einar Sørensen 2011, e-mailkorrespondens.

Undersökningsresultat

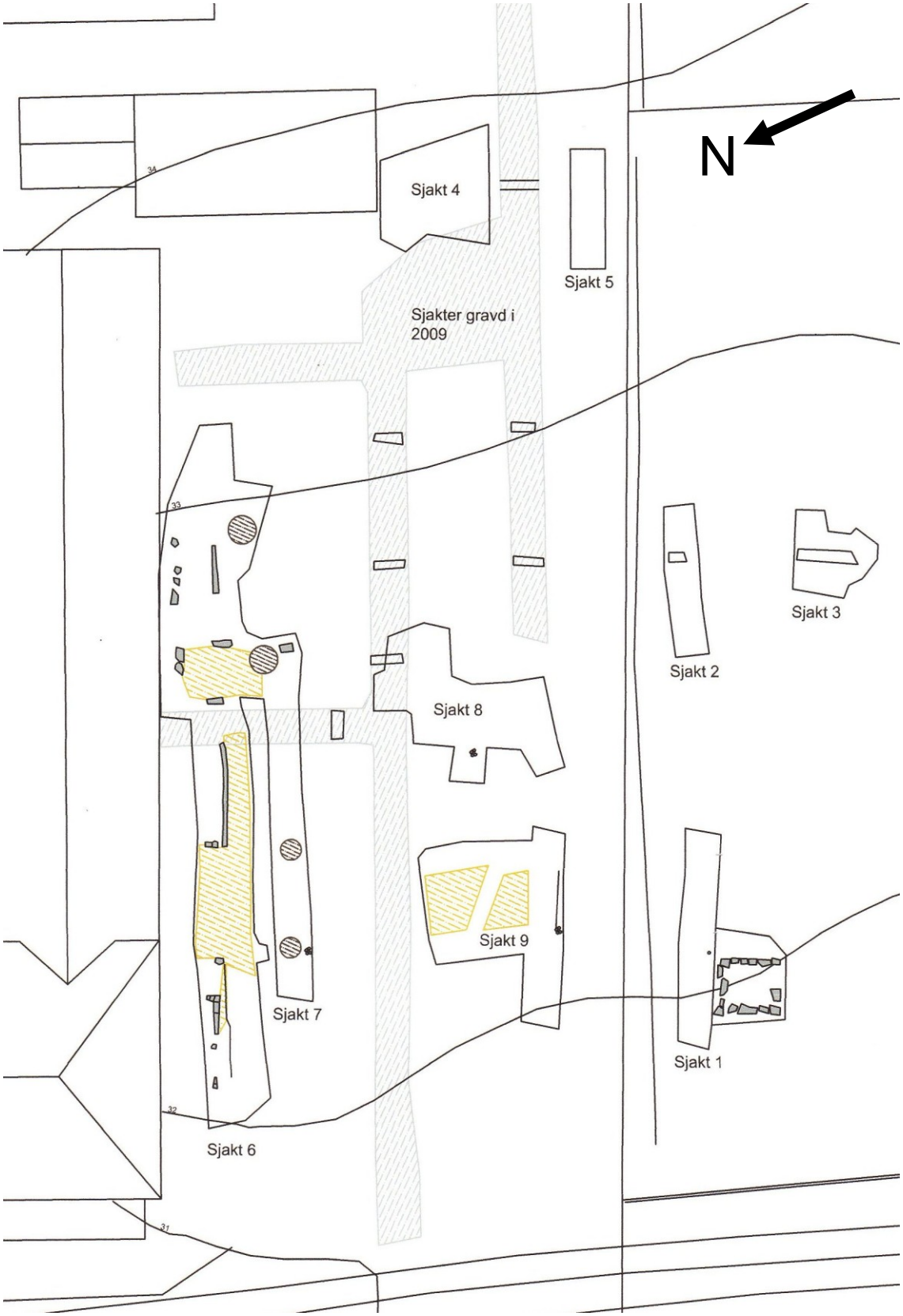

Figur 8. Översiktsbild schakt 2011. Ljusgrå skraffering visar schakt grävda 2009. Brun skraffering grusytor inmätta i plan. Svart skraffering i runda fält visar planteringsgropar. Grå fyllning stenar. Inmätning Ole Johnny Petersen, Øvre Eiker kommune. Planen vidare bearbetad av Anne Kaurin.

Schakt 1

Schaktet placerades söder om gränsen, inne i vad som idag är grannens trädgård. Syftet med schaktet var dels att leta efter grunden till det lusthus som dokumenterats av Christian Arbo ca 1918, dels att undersöka om vi kunde finna resterna efter grusgångar. Lusthuset upptäcktes strax under markytan och grävdes fram i plan. Därefter grävdes ett schakt ner till undergrunden norr om lusthusgrunden, vinkelrätt mot flygelbyggnaden, för att söka efter spår av gångar. I schaktet framkom gruslager som delvis var utbredda och svårtolkade men bland dem urskildes två gångar, dels den gång som gick rakt ut från ”Hageporten”, dels en tvärgång vinkelrätt mot denna som löpte i riktning Ö-V. Den sistnämnda fick arbetsnamnet ”Södra tvärgången”. ”Hageportsgången” passerade vid lusthusets östvägg. Tvärgången anslöt till ”Hageportsgången” strax NÖ om lusthuset.

Lusthuset

När Christian Arbo gjorde sin dokumentation av Fossesholm ca 1918 fanns fortfarande ett litet lusthus i trädgårdens sydvästra hörn. Arbo mätte upp och dokumenterade huset, och ritade även en plan som visar var det låg i förhållande till övriga byggnader. Enligt Arbo var den dåvarande placeringen av lusthuset inte den ursprungliga:

> ”Det i haven nu plaserte såkalte lysthus skal oprindelig ha stått nede ved vannet, antagelig som en paviljong.” [18]

Av Arbos plan framgår att huset inte låg på rak linje ut från ”Hageporten” utan något längre mot väst. Söker man en rak linje mellan lusthuset och övriga byggnader finner man den snarast vinkelrätt från huvudbyggnadens sydöstra hörn till lusthusets sydöstra vägg (Figur 9).

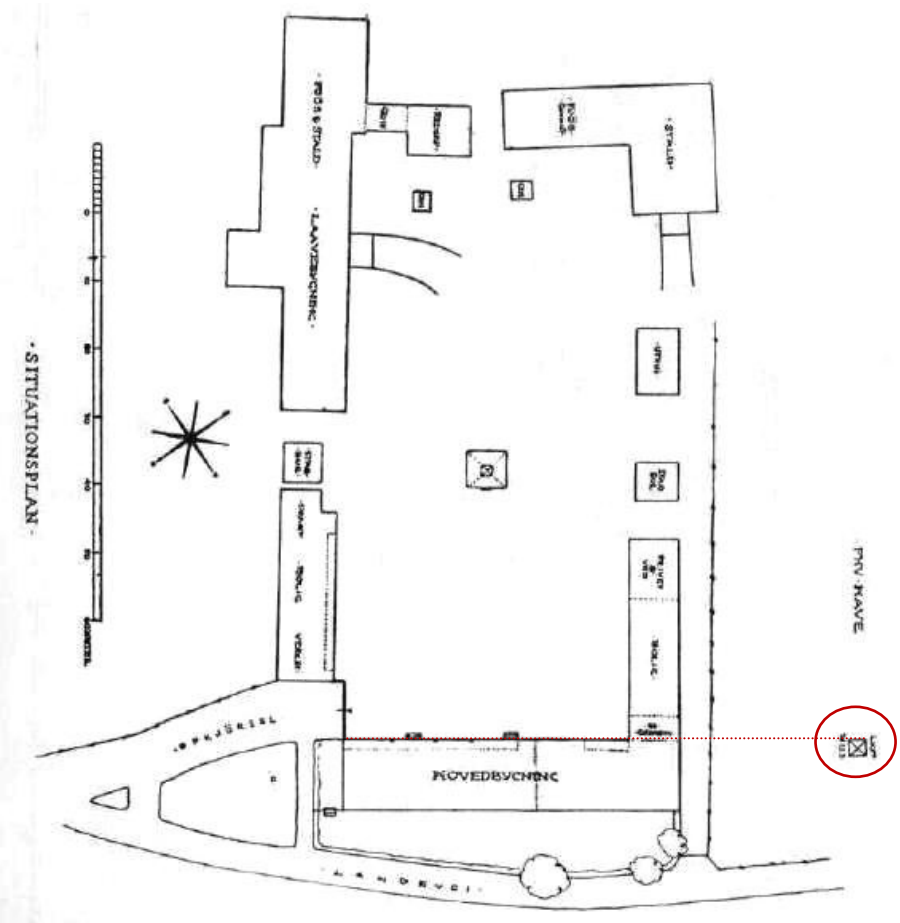

Figur 9. Uppmätningsritning av Christian Arbo ca 1918, publicerad i Drammens Museums årbok 1929. Lusthuset markerat med röd cirkel. [19]

[18] Arbo 1929 s. 50.

Lämningarna efter lusthuset bestod av en stengrund med något kraftigare hörnstenar (Figur 11). Mellan de större stenarna i grunden fanns en utfyllnad av jämnstora mindre stenar (grov singel, ø ca 4-6 cm). Detta gällde speciellt den nordöstra sidan, mot huvudbyggnaden, där det på ett lager singel låg tre större ca 4-6 cm tjocka, flata stenhällar (skiffer). Kanske har plattorna utgjort ett trapplan vid lusthusets ingång.

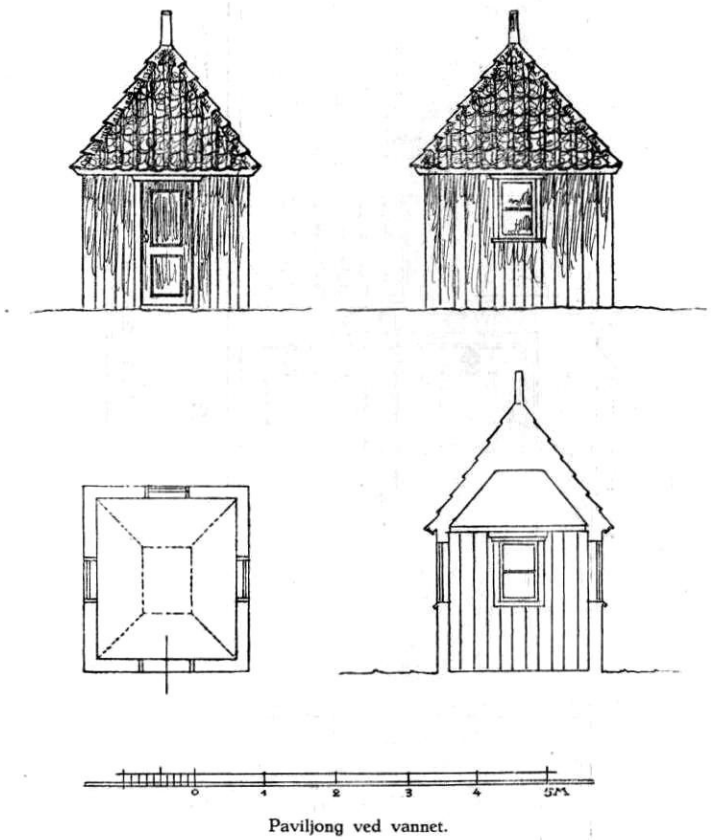

Figur 10. Uppmätning och dokumentation av lusthuset utförd av Christian Arbo ca 1918 och publicerad i Drammens Museums årbok 1929.

Inuti lusthusgrunden fanns enbart homogen matjord, troligen har detta fyllts då lusthuset togs bort. Vid framgrävningen av stenarna i grunden hittades en hel del fynd, de flesta sentida, framförallt 1900-tal (Tabell 1). Enstaka fynd av till exempel porslinsfragment är sannolikt något äldre, daterbara till sent 1800-tal, men de är inte många. Sannolikt är fynden resultatet av att man slängt blandat skräp här i samband med att lusthuset förfallit, tagits bort, och ytan fyllts upp.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	2	94 g	2 olika kärl, rött gods, rel. sentida. Ena hade 6 mm breda målade ränder på utsidan. Gods Tj: 5,5-9 mm. Andra bottenbit Tj: 7,1 mm.
Glas	6	138 g	1 lock konserveringsburk ”Norgesglass”, 1 grövre dricksglas med målade ränder, 1 planglas Tj:1,7 mm, 2 bitar blågrönt flaskglas Tj: 3,1-4 mm, 1 tjockt opalglas guldbrun utsida Tj: 4,5 mm.
Tegel	3	103 g	Svartglaserat taktegel.
Fajans	4	46 g	1 kant fat, 1 kant fat med tomtedekor, 1 vågig kant trol. pajform.
Porslin	5	13 g	1 japanskt porslin målad dekor röd kantrand skål bottendiam. 4,2 cm, 1 vit bottenbottenbit, 1 vit m. bred målad röd kantrand, 1 vitt gods med svart glasyr trol. bruksföremål?
Metall	1	12 g	Smidd spik.
Obränt ben	1	2 g	Djurtand.

Tabell 1. Fynd från lusthusgrunden i schakt 1.

[19] Arbo 1929 s. 50.

Figur 11. Lusthusgrunden mot SV. Hörnstenarna var något kraftigare än övriga stenar. Till höger de flata stenhällarna som täcker ett lager mindre stenar/singel vid lusthusets ingång. Foto: AA110823.

Figur 12. Under lusthuset, del av sektion 1b mot SV. Under lusthusgrunden fanns två matjordslager (Figur 13 lager 5 och 6) som var mycket lika varandra men separerades av en tunn sandlins (Figur 13 lager 7).

Matjordens utseende under lusthusgrunden verkar tyda på att marken här innan lusthuset anlades varit använd som odlingsjord i trädgården. Det verkar inte som man grävt speciellt djupt för att anlägga grunden till lusthuset. Den tunna sandlinsen (Figur 13 lager 7) som separerar de två matjordslagren (Figur 13 lager 5 & 6) verkar motsvaras av en liknande sandlins (Figur 13 lager 4) på andra sidan schakt 1. Både husgrunden på denna sida schaktet och gruslagren på den andra verkar alltså ligga i det översta matjordslagret (Figur 13 lager 6 respektive Figur 13 lager 2). Gruslagren på motsatta sidan schaktet kan tolkas som att det funnits en grusad yta framför lusthusets entré (se vidare kap. *Gånglämning/grusyta norr om lusthuset*). I botten av det nedersta lagret (Figur 13 lager 6) ungefär nedanför lusthusets NÖ-hörn fanns delvis en bit ner i undergrunden en samling stenar varav en del möjligen skörbrända. Inga synliga nedgrävnings-kanter fanns högre upp i överliggande lager, varför stensamlingen tolkas som äldre än trädgården.

Lusthusgrundens ålder är svårbestämd men Arbos uppgifter i kombination med utseendet på jordlagren under det och dess placering i hörnvinkeln mellan ”Hageportsgången” och ”Södra tvärgången” tyder på att det tillkommit relativt sent men ändå medan man fortfarande kunde se gångarna i trädgården. Gissningsvis har det flyttats hit från placeringen ”nere vid vattnet” som Arbo nämner någon gång under 1800-talet.

Gånglämning öster om lusthuset

Strax öst om lusthuset och på rak linje från ”Hageporten” framkom lämningarna efter en grusad gång bestående av två lager, ett övre av främst mörkare skiffergrus (Figur 13 lager 3) och ett undre av brunt mer finkornigt grus (Figur 13 lager 4). Gånglämningen som är dokumenterad i Sektion 1b (Figur 13) passerar strax intill lusthusets östfasad, och tolkas som fortsättningen på den gång som går rakt ut från ”Hageporten”.

I östra delen av sektion 1b ser man ingen tydlig avslutning på de två gånglagren, på den sida som vetter bort från lusthuset (Figur 13 lager 3 och 4b). De blir tunnare och mer uppblandade med intilliggande matjordslager, men fortsätter på ett diffust sätt mot öst. Detta tolkas som att schaktet skär genom kanten av en gång som fortsätter vinkelrätt ut från ”Hageportsgången”. Denna gång fick arbetsnamnet ”Södra tvärgången”. Den är uppbyggd på samma sätt som ”Hageportsgången” och den syntes också i Schakt 2 (se vidare nedan). Att gånglagren blir tunnare och diffusare i Sektion 1b mot öst beror sannolikt på att sektionen inte skär tvärgångens centrala del utan snarare dess södra kant. Tvärgångens centrum ligger alltså sannolikt något längre mot norr och flygelbyggnaden än Sektion 1b.

De två gångarna ser alltså ut att korsa varandra strax nordöst om lusthuset. När det gäller lusthusets placering verkar det alltså som en möjlighet att huset lagts i den västliga vinkeln vid korsningen. Detta skulle förklara varför lusthuset inte ligger på rak linje till ”Hageporten” (Figur 9). Det förutsätter också att man då lusthuset flyttades hit fortfarande kunde se gångarna.

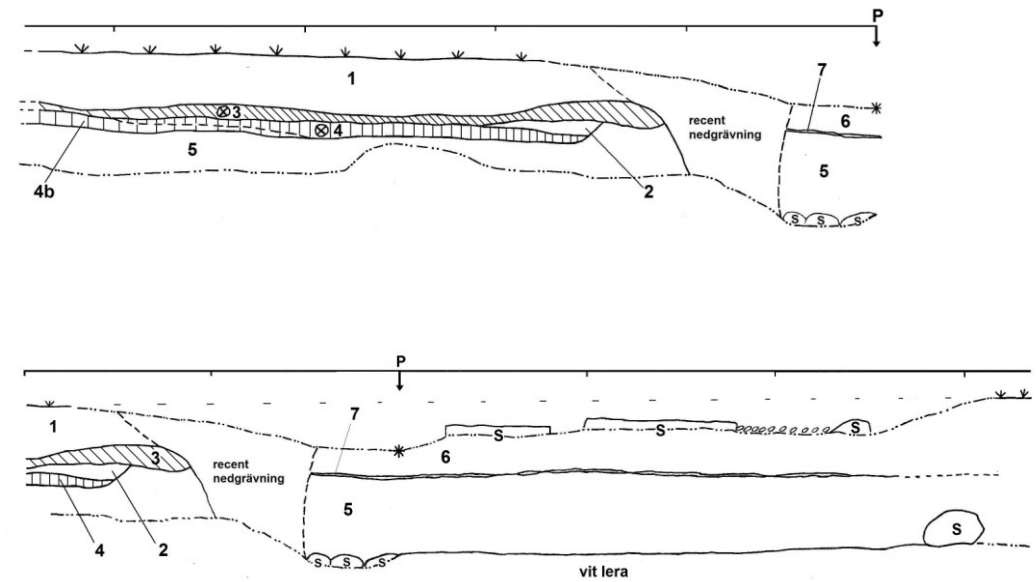

Figur 13. Schakt 1, sektion 1b, mot S. Skala 1:40. Kryss i cirkel i lager 3 och 4 visar var grusprover tagits (se Figur 16 & 20). Den övre linjen visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk under markeringen P, med en pil ner, visar inmätt koorinatpunkt för sektion 1b: N=6621417.4390 E=548664.1300 Z= 31.6890 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 2 nedan.

1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt (motsvarar lager 1 i sektion 1a)
2) (Gruslins) Ljusgrått något lerigt gruslager, ljusare än lager 1.
3) (Övre gånglager) Grus, främst mörkt skiffgrus, med mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen.
4) (Undre gånglager) Brun sand, homogent, främst finkornigt grus (ø ca 1 mmm). 4b) gradvis uttunning åt norr, efterhand mer och mer inbnandning av lager 5.
5) (Äldre matjord) Grå, kompakt, lerig och grusig silt, mindre humös än lager 1.
6) (Äldre matjord) Mycket likt lager 5 men skiljs från detta genom sandlinsen 7.
7) Tunn lins av ljus gulvit finkornig sand, delvis något lerig.

Tabell 2. Lagerbeskrivning Schakt 1, sektion 1b, mot S (Figur 13).

Figur 14. Del av sektion 1b mot S, bilden tagen mot SÖ. Överst syns yngsta matjordslagret (lager 1). Under detta följer i tur och ordning lager 3, lager 2 (ljusgrå lins till höger) och lager 4. Underst syns lager 5.

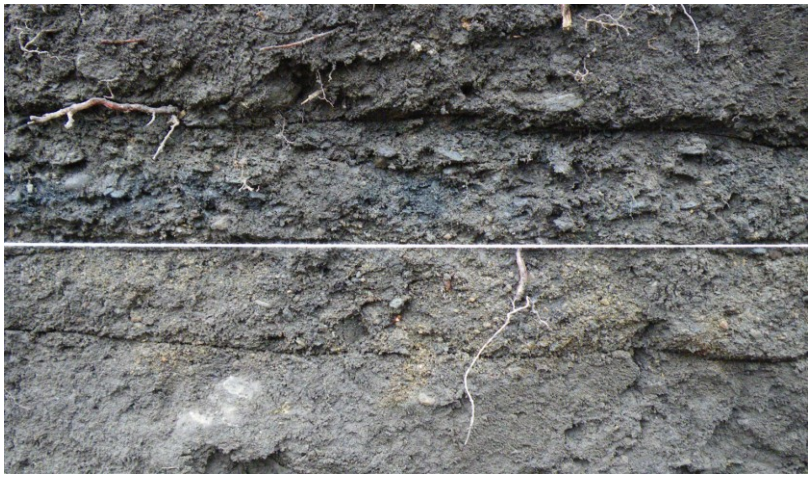

Figur 15. Detaljbild sektion 1b mot S. Överst syns yngsta matjordslagret 1. Under detta gånglager 3 och 4, och längst ner äldre matjordslagret 5.

Figur 16. Tvättade grusprover sektion 1b: lager 3 till vänster och lager 4 till höger.

Gånglämning/grusyta norr om lusthuset

Avståndet mellan sektion 1a och sektion 1b (direkt vid lusthusgrunden) var en skopbredd, det vill säga ca 1,20 m. Vid en jämförelse mellan sektion 1a (Figur 17) och 1b (Figur 13) kan man konstatera att båda längst ner visar två matjordslager separerade av en tunn sandlins. Sannolikt är det samma lager som syns i båda sektionerna. I sektion 1b mot söder följde ovanför dessa lager stenarna i lusthusgrunden, men i sektion 1a mot norr syntes på samma nivå istället sand- och gruslager. Uträknat från de inmätta punkterna i respektive sektion kan man konstatera att undersidan på de flata stenhällarna som ritats in i sektion 1b låg på i stort sett samma nivå som det översta gruslagrets överkant: de flata stenhällarna hade sina underytor på ungefär nivån (z) 31,77 m ö.h. Det översta gruslagrets gräns mot det överliggande matjordslagret låg på ca (z) 31,76 m ö.h. Det översta matjordslagret (Figur 17 lager 1) var i sektion 1a omkring 20 cm tjockt.

Sand- och gruslagren i sektion 1a hade till sitt innehåll likheter med lagren i de dokumenterade gångarna, t.ex. ”Hageportsgången”, men skilde sig inte minst genom en delvis annorlunda lagerföljd. De vanliga gångarna kan generellt sägas bestå av två lager, ett övre mörkare gruslager med stort skifferinslag och ett undre brunare gruslager. Så såg det inte ut i Sektion 1b. Här bestod det nedersta gruslagret av mörkare grus med stort skifferinslag (Figur 17 lager 5). Ovanför detta fanns ett lager gulbrun sandigt grus (Figur 17 lager 6) som verkade ha stort inslag naturgrus med blandade fraktioner. Ovanför detta i sin tur fanns ett övre gruslager som åtminstone i den östra delen av sektionen bestod av mörkare grus med relativt stort inslag av skiffer (Figur 17 lager 7b). Detta lager hade liksom det understa lager 5 stora likheter med det översta skifferblandade lagret i gånglämingen i sektion 1b (Figur 13 lager 3). Mot väst såg lager 7 ut att bli mer uppblandat med gulbrun sandig grus, av samma typ som lager 6, och det överlagrades också av en lins som såg ut att bestå nästan helt av samma material som lager 6 (Figur 17 lager 9).

Lagerföljden bland gruslagren i sektion 1a skilde sig alltså från normal lagerföljd i gångarna, och lagrens innehåll var inte heller helt likt (se Fig. 19). Möjligen kan detta bero på att man då lusthuset flyttades hit rörde om bland lagren, och kanske också lade till en grusad yta framför lusthusets entré. Men slutet på den ”Södra tvärgången” bör ha funnits ungefär här. Kanske är det två nedre lagren 5&6 spår efter gången som senare blivit delvis utdragna och omrörda. Gruslager 5 slutade ungefär i höjd med mitten av lusthusets grund, lager 6 slutade tidigare. De har alltså inte sträckt sig förbi hela lusthusets fasad på entrésidan. Däremot fortsatte det mer diffusa lager 7a betydligt längre, möjligen utgör detta spår efter en mer utdragen grusyta vid lusthusets entré.

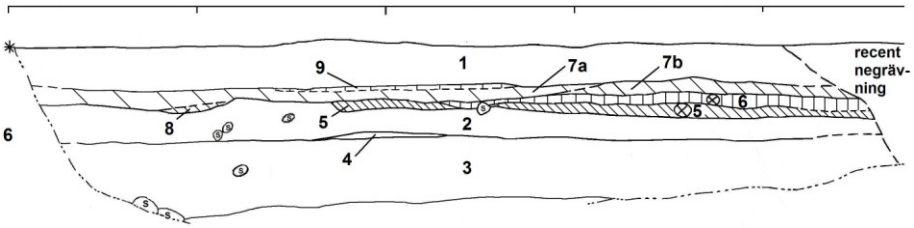

Figur 17. Schakt 1, sektion 1a, mot N. Skala 1:40. Kryss i cirkel i lager 5 och 6 visar var grusprover tagits (se Figur 19&20). Den övre linjen visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk till vänster i figuren visar inmätt koorinatpunkt för sektion 1a: N=6621420.2960 E=548661.3270 Z= 31.9590 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 3 nedan.

1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt. (Motsvarar lager 1 i sektion 1b).
2) (Äldre matjord) Brungrå, kompakt, lerig och grusig silt. Mindre humös än lager 1, en aning brunare och sandigare än lager 3, med något mindre inslag av grus. (Motsvarar sannolikt lager 5 sektion 1b)
3) (Äldre matjord) Grå, kompakt, lerig och grusig silt. (Motsvarar sannolikt lager 6 sektion 1b)
4) Tunn lins av ljus gulvit finkornig sand (Motsvarar sannolikt lager 7 sektion 1b)
5) Grus, främst mörkt skiffgrus, med mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen. (Figur 19&20)
6) Gulbrun sandig grus (Figur 19&20) snarast likt naturgrus, men olikt den undergrund som finns just vid denna sektion: Undergrunden här är ljusgrå och lerig. Likheter med lager 4 sektion 1b, men men verkar ha större blandning av grusfraktioner – pga. detta betraktat som mer likt naturgrus.
7) Mörkare grus, främstskiffergrus. Som lager 5 men lite mer blandat med lager 6: Lager 7a har större inblandning av lager 6. Lager 7b mer likt lager 5. Diffus avhränsning framförallt uppåt mot lager 1.
8) Lins med material ganska likt lager 5.
9) Lins med material ganska likt lager 6.

Tabell 3. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 1 mot N (Figur 17).

Figur 18. Schakt 1, sektion 1a, del av sektion mot N.

Figur 19. Tvättade grusprover, sektion 1a mot N: till vänster lager 5 och till höger lager 6.

Figur 20. Jämförelse mellan tvättade grusprover från sektion 1 a och 1 b i Schakt 1. Till vänster grusprover från sektion 1b, mot S och lusthuset, till höger grusprover från sektion 1a, mot N och huvudbyggnaden. Skalstocken visar hela centimeter. Av bilden framgår bland annat att lager 6 i sektion 1a verkar ha en större blandning av fraktioner och därför ger intryck av att bestå mer av osorterat naturgrus än lager 3 sektion 1b. Bilden visar också hur det i lager 5 sektion 1a verkar finnas en större inblandning av grövre material, och annat material än skiffergrus, än i lager 4 sektion 1b.

Schakt 2 & 3

Schakten 2 & 3 placerades i vad som idag är grannens trädgård. Syftet med schakten var att försöka fånga upp en av dräneringarna, dränering 2, och se hur långt mot söder den sträckte sig, eftersom vi om vi kunde finna dess avslutning kanske också skulle finna trädgårdens gräns mot söder. I schakt 2 framkom också lämningarna efter ”Södra tvärgången”. Inför grävningen hade vi fått besked att man i grannträdgården bearbetat marken kraftigt med jordfräs. Det visade sig dock att bearbetningen inte kan ha gått så djupt, eftersom det ändå fanns bevarade lämningar.

Södra tvärgången

I schakt 2 framkom lämningarna efter en grusgång parallellt med flygelbyggnaden. Den fick arbetsnamnet ”Södra tvärgången”. Det är med största sannolikhet samma gång som också framkom i schakt 1, och som verkar ansluta till ”Hageportsgången” vid lusthusgrundens nordöstra hörn. Gången dokumenterades i profil i västra kortänden av schakt 2. I denna profil syntes även vad som kanske är lämnigen efter ytterligare en dränering som i så fall löper i öst-västlig riktning under gången (Figur 23 lager 8). Man kan också notera att den sammanlagda jordtjockleken här var betydligt tunnare än i trädgårdens västra del, och gånglämningarna låg nästan direkt på undergrunden.

Hur långt mot öst gången sträckt sig är osäkert, men spåren efter den var tydliga fram till dränering 2. I schaktväggen mot norr kunde man bland annat tydligt se ett skiffergruslager som sträckte sig från sektion 2 och ca 3,7 m österut. Öster om dräneringen blev allt mer diffust (Figur 21). Det verkar sannolikt att det beror på att gången tog slut vid dräneringen (se vidare schakt 6). Möjligen skulle man också kunna tänka sig att eventuella gruslager öster om dräneringen kan ha legat så nära ytan att de blivit omrörda t.ex. vid jordfräsning, men det verkar mindre sannolikt.

Figur 21. Schaktvägg mot N, schakt 2. Bland annat ett tydligt lager skiffergrusig sand var synlig från schaktets västra ände och ca 3,7 m mot öster (se bildens nedre vänstra hörn). Gruslagren blev otydliga och försvann i höjd med dräneringen (ungefär mitt i bild).

Figur 22. Schaktvägg mot N, schakt 2. Foto taget något längre västerut jämfört med Figur 21.

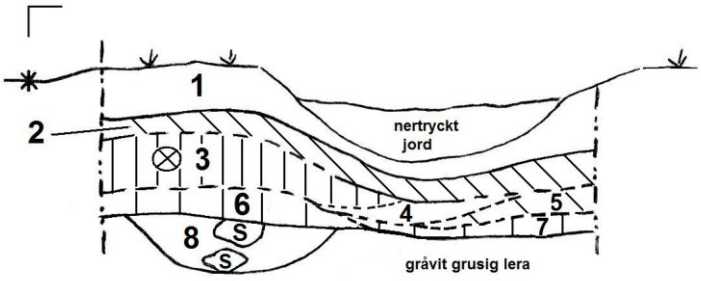

Figur 23. Schakt 2, sektion 2, mot V. Skala 1:20. Sektionen skadad av grävmaskinen som tryckt ner jorden kraftigt, men den dokumenterades ändå på grund av den synliga gånglämningen. I den nedtryckta delen blev lagertolkningen osäker, mest intressant är därför delen till vänster. Kryss i cirkel i lager 3 visar var grusprov tagits (Figur 25). Asterisken till vänster visar inmätt koordinatpunkt för sektion 2: N=6621413.1060 E=548676.3950 Z= 32.1570 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 4.

1) (Matjord) Homogen gråbrun humös sandig silt.
2) (Gånglager) Grus, främst mörkt skiffgrus, med mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen.
3) (Gånglager) Gulbrun sandig grus (Figur 25) snarast likt naturgrus, men olikt den undergrund som finns just vid denna sektion: Undergrunden här består av gråvit grusig lera. Likheter med Sektion 1b lager 4, men men verkar ha större blandning av grusfraktioner.
4) Brungul grusig sand, naturgrus med mer större gruskorn, lite ljusare än 3.
5) Mörkare grus, som lager 5 (Gång) men verkar något blandat med lager 3.
6) Som lager 3 men gråare till färgen.
7) Som 3 men gulare, ganska likt lager 4.
8) Ser snarast ut som rest av dräneringsdike, som i så fall löper i nord-sydlig riktning.

Tabell 4. Lagerbeskrivning, Sektion 2, Schakt 2, mot V (Figur 23).

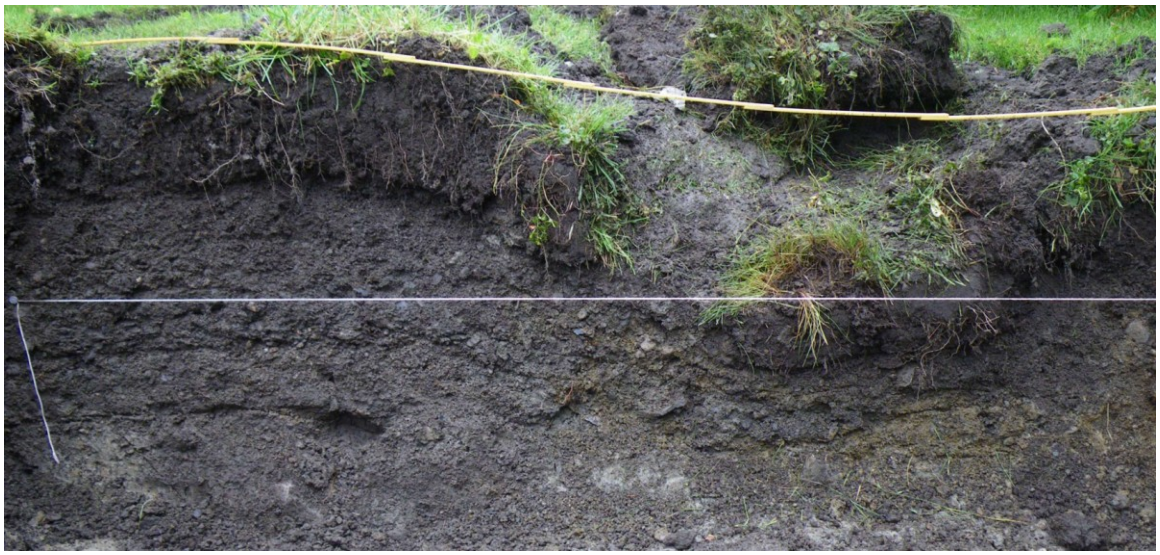

Figur 24. Schakt 2, Sektion 2, mot V.

Figur 25. Tvättat grusprov Schakt 2 lager 3 (Figur 23).

Dräneringen och trädgårdsanläggningens södra avgränsning

Det ursprungliga syftet med schakt 2 och 3 var att följa dräneringen och finna dess avslutning mot söder, eftersom vi antog att detta även skulle kunna visa var trädgårdens avgränsning mot söder fanns. Dräneringen bestod av ett täckt dike nedgrävt i den leriga undergrunden. Dikets centrala del var stenfyllt, och därmed dränerande. Dräneringen slutade i en stenfylld grop med lösare fyllning.

Figur 26. Schakt 3, dränering. Överst till vänster foto mot norr och flygelbyggnaden. Överst till höger och nederst foto mot söder. Nederst en mer detaljerad bild av dräneringens avslutning. Foto: AA110823.

Schakt 4 & 5

Syftet med schakt 4 & 5 var att närmare undersöka diffusa spår som framkom i schakt 3:2009. Dels rörde det sig om de möjliga resterna efter en grusgång, dels om stenar som tolkades som att de kanske kunde vara resterna efter en dränering eller en kallmur.

Schakt 4 & 5 låg ovanför den branta terrasskant som undersöktes i schakt 6&7 och 1:2009. Matjordslagret där schakt 4&5 grävdes var mycket tunt, och direkt under framkom ett grusigt och stenigt glacialt isälvslager. Inom schakten framkom inga tydliga lämningar, men det går inte att utesluta att det kanske ändå kan ha funnits, men att markbearbetning i det tunna jordlagret i så fall kan ha rört om och förstört dem. Att det dessutom fanns en hel del sten naturligt i isälvslagret försvårade ytterligare möjligheterna att skilja mellan naturligt och avsiktligt placerat.

Det var inte möjligt att finna några tydliga spår efter någon mer grusgång. När det gäller stenar iakttogs både 2009 och i år spridda stora stenar som antagligen skulle ha kunnat fungera bra till exempel i en kallmur (som i så fall senare rivits och dragits ut) men att säga något med säkerhet är inte möjligt. De eventuella lämningarna är för diffusa. På två ställen dokumenterades genom fotografering stenar som såg ut att möjligtvis ligga kvar i någon form av rad eller system (se Figur 27-31). Men även dessa stensamlingar är mycket svåra att tolka.

Det verkar troligt att den formella, västliga trädgården inte sträckt sig längre upp mot öst än maximalt till i höjd med flygelbyggnadens gavel. Kanske har det inte funnits något högt plank eller en hög mur mellan den formella trädgården och fruktträdgården ovanför, utan en mindre kraftig avgränsning? Det verkar ju t.ex. sannolikt att man till exempel ville kunna se från den formella trädgården till den lilla byggnaden på den konstgjorda ön högst upp på krönet. Det skulle kunna vara terrasskanten som är den gräns som markerats på kartan från 1789.

Figur 27. Schakt 4 till vänster och schakt 5 till höger, foto mot NV.

Figur 28. Schakt 5 mot N. De inringade stenarna markerar möjliga rester av något anlagt, men det är mycket osäkert. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 29. Schakt 4 mot S. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 30. Schakt 4 mot S. Detalj möjlig lämning 1. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 31. Schakt 4 mot S. Detalj möjlig lämning 2. Foto: Anne Kaurin 110824.

Schakt 6

Schakt 6 lades parallellt med flygelbyggnaden. I huvudsak fanns tre syften med schaktet: att söka efter fler spår efter gångar och planteringsytor, att söka efter eventuella spår efter den vattenledning som enligt Odelsløsningssak 1794 skall ha dragits *"ned fra Bryggerhuuset"* samt att söka spår efter den västliga formella trädgårdens avgränsningskant mot öst.

Gångar, stenkanter och odlingsytor utmed fasaden

Ett viktigt syfte med schakt 6 var att undersöka om vi kunde finna fler spår efter gångar och odlingsytor som kunde säga mer om den formella trädgårdens utformning. Vi hade dock inte stort hopp om att finna lämningar närmast byggnaderna på grund av att det under den tid som Fossesholm var delat i två gårdar fanns en infartsväg längs med flygelbyggnadens fasad in till den södra gårdens del av gårdstunet. Dessutom fanns i Schakt 2:2009 en sentida nedgrävning som sträckte sig ca 3,5 meter ut från fasaden och skar den "Norra tvärgången". Det visade sig dock snabbt när vi började avtäcka en större yta intill fasaden att nedgrävningen var ytterst begränsad, och att vägen inte skadat lämningarna på långt när så mycket som befarat.

Figur 32. Översiktsbild: stensatta kanter och andra lämningar i form av stenrader i Schakt 6.

1 – Väster om "Hageportsgången" nedanför "Havestuens" fönster

I västra kanten ner mot älven var marken kraftigt störd av sentida nedgrävningar. Detta innebar också att lämningarna precis nedanför "Havestuens" fönster var dåligt bevarade. I schakt 1:2009 började de recenta nedgrävningarna mindre än en meter väster om "Hageportsgången". Närmast byggnaderna var lite mer bevarat men inte mycket. Det bortgrävda området började ungefär vid mitten av huvudbyggnadens gavel, i västra delen av schakt 6, och något längre ut skar de också delvis lämningarna efter "Norra tvärgången" i sydvästra delen av schakt 6. Även där kantstenarna låg kvar på plats var linjerna delvis fragmentariska och en del stenar saknades.

Den västra kanten av "Hageportsgången" gick vinkelrätt ut vid huvudbyggnadens sydöstra hörn. En bit ut korsas den av "Norra tvärgången". En sten noterades och mättes in som verkar ligga kvar i ursprungligt läge i den nordvästra vinkeln mellan de två gångarna. Något längre mot väst fanns ett parti stenkant (nr 1 Figur 32) som var förhållandevis välbevarat. Stenarna var här relativt kantiga skifferstenar, som påminner om de som använts till lusthusgrunden i Schakt 1. Innanför stenarna mot fasaden fanns i fyllningen ett lager med ljusare brunt grus som påminde om det som fanns innanför stenkantsparti 2 öster om "Hageporten" (se vidare nedan). På linje med den välbevarade stenkanten (1) mot väst fanns enstaka ytterligare stenar, men här blev lämningarna snabbt allt mer diffusa. I den sydvästliga delen av schaktet provade vi också att gräva något djupare för att se om störningarna var ytliga, men så var inte fallet.

Figur 33. Västra delen av Schakt 6 fotograferat mot NÖ och ”Hageporten”. I förgrunden syns stenkant 1 väster om ”Hageportsgången”, i bakgrunden stenkant 2 och så vidare. Foto: AA110825.

Figur 34. Välbevarad del av stenkant 1 mot N. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 35. Välbevarad del av stenkant 1 mot V. Foto: AA110825.

Figur 36. Västligaste delen av Schakt 1 mot V. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 37. Västligaste delen av Schakt 1 mot Ö. Foto: Anne Kaurin 110824.

2 – Partiet direkt öster om ”Hageportsgången”

Öster om ”Hageporten” framkom en betydligt mer välbevarad stenkant bestående av relativt stora mer eller mindre rektangulärt formade stenar. Stenarna öster om ”Hageporten” stenkant 2 (Figur 32) var dock inte lika långa och jämna som väster om porten (stenkant 1).

Stenkant 2 gick i väst vinkelrätt in mot hörnet av flygelbyggnadens stengrund (Figur 39). Vinkelhörnet i korsningen mellan de två gångarna var tydligt markerat (Figur 39-40). Även i öst avslutades stenkanten med en rät vinkel in mot fasaden ungefär vid mitten av flygelns stengrund. Strax väster om vinkeln där stenkanten går in mot fasaden i öst grävdes schakt 2:2009. Dessutom skars lämningarna här av en sentida ledningsnedgrävning, vilket är den recenta störning som man kan se skära ”Norra tvärgången” i sektionsritningen schakt 2:2009. Den del av stenkanten som legat här saknades, men delen som går in mot fasaden var bevarad.

Det fanns en markant skillnad i materialen innanför och utanför stenkant 2 (Figur 41-42). I den ”Norra tvärgången” bestod det överst lagret av samma typ av mörkt skiffergrus som i övriga gångar. Mellan stenraden och fasaden fanns istället på samma nivå ett gulbrunt sandigt grus med inblandning av en del mindre rundade stenar (ø 5-15 cm). Stenarnas rundslipade form tyder på att det rör sig om ”älvgrus”. Det sandiga bruna gruslagret var ca 7-8 cm tjockt, under detta fanns vanlig matjord. Gruslagret är svårtolkat och det är osäkert om det hör till trädgårdsanläggningen. En möjlig tolkning är kanske att det rör sig om ett dränerande pålagt lager som fungerat som underlag t.ex. till en gräsbädd med kortklippt gräs. Vi övervägde också möjligheten att det bruna uppfyllda grusmaterialet hade med infartsvägen till tunet att göra, men det verkar osannolikt, inte minst eftersom stenkanter och gångarnas ytgrus runt omkring på samma djup var välbevarade.

Figur 38. Schakt 6 mot V. Mitt i bild stenkant 2 öster om ”Hageporten”. På bilden syns längst bort den räta vinkeln in mot stengrundens hörn och i bildens förgrund den räta vinkeln in mot stengrundens mitt. Strax bortom den närmaste stenkanten in mot fasaden syns Schakt 2:2009 och en recent nedgrävning (där bland annat ett plaströr sticker upp). Fotografiet är taget innan stenkant 5 närmast fasaden (till höger i bild) tagits fram. Foto: Madeleine von Essen 110823.

Figur 39. Till vänster detaljbild som visar hur stenkant 2 går vinkelrätt in mot grundens hörn på sidan mot ”Hageporten”. Foto: AA110823. Till höger stenkant 2 mot Ö. Foto: Anne Kaurin 110824.

Figur 40. Foto mot S: stenkant 2, vinkeln mot ”Hageportsgången”, i bakgrunden schakt 7. Foto: AA110825.

Figur 41. Detalj stenkant 2 under framgrävning, foto mot Ö. Till vänster den gulbruna grusiga fyllningen på insidan mot fasaden, till höger ”Norra tvärgångens” översta skiffergrusiga gånglager. Foto: AA110823.

Figur 42. Stenkant 2 mot V, även här syns materialskillnaden tydligt. Foto: Anne Kaurin 110824.

Norra tvärgången

I de östra delarna av schakt 6 och 7 grävdes ett sammanbindande tvärschakt ner till den naturliga undergrunden. Den ”Norra tvärgången” som löper parallellt med flygelbyggnaden dokumenterades i profil i partiet mellan schakt 6 och 7: Sektion 6a, mot V (Figur 44). Gånglagren påminde starkt om motsvarande lager i andra delar av västra trädgården, men med den skillnaden att det här även fanns ett extra lager med grus och större skifferstenar (Figur 44 lager 3) mellan det övre och det undre gånglagret. Det övre gånglagret bestod av ett mörkare gruslager med stort inslag av skiffergrus (Figur 44 lager 1), det understa lagret bestod av mer finkornigt brunt grus (Figur 44 lager 2). Man kan också notera att matjordslagret över gången här var tjockt, ca 35 cm, medan det nedersta gånglagret (Figur 44 lager 2) verkade ligga direkt på naturliga undergrunden. Sannolikt är detta ett resultat av att man försökt anlägga den västliga formella trädgården helt plan, vilket gjort att man fått gräva sig ner djupare i den östra delen, för att få den plan i förhållande till den västra. Att det övre matjordslagret är tjockt beror troligen på senare utjämning.

Figur 43. Schakt 7 till vänster, schakt 6 till höger. I förgrunden sektion 6a mellan schakt 6&7 (Figur 44). ”Norra tvärgången” syns tydligt mitt i bild med sina stenkanter till höger. I bakgrunden syns ”Hageports-gången” som går i nord-sydlig riktning rakt ut från ”Hageporten”. Foto: AA110825.

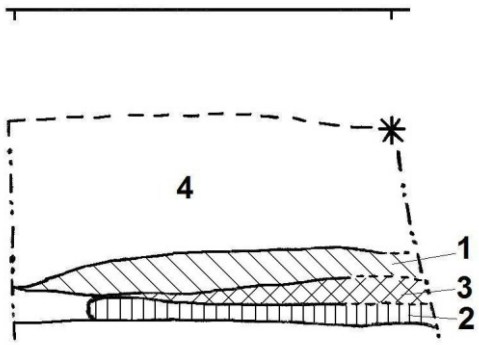

Figur 44. Mellan schakt 6 & 7, Sektion 6a, mot V. Skala 1:20. Grusprover insamlade från lager 1, 2 och 3 (Figur 46-47). Den övre linjen visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk till höger visar inmätt koordinatpunkt för sektion 6a: N=6621432.8360 E=548681.8870 Z= 32.2590 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 5.

1) (Gånglager) Grus, främst mörkt skiffgrus, med mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen.
2) (Gånglager) Brun sand, homogent, kompakt, främst finkornigt grus (ø ca 1 mm) Ligger här direkt på den vita undergrundsleran.
3) Grövre brunt grus och större skifferstenar. Mellan lager 1 och 2.
4) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.

Tabell 5. Lagerbeskrivning mellan Schakt 6&7, sektion 6a mot V. (Figur 44).

Figur 45. Sektion 6a mot V. Foto: AA110825.

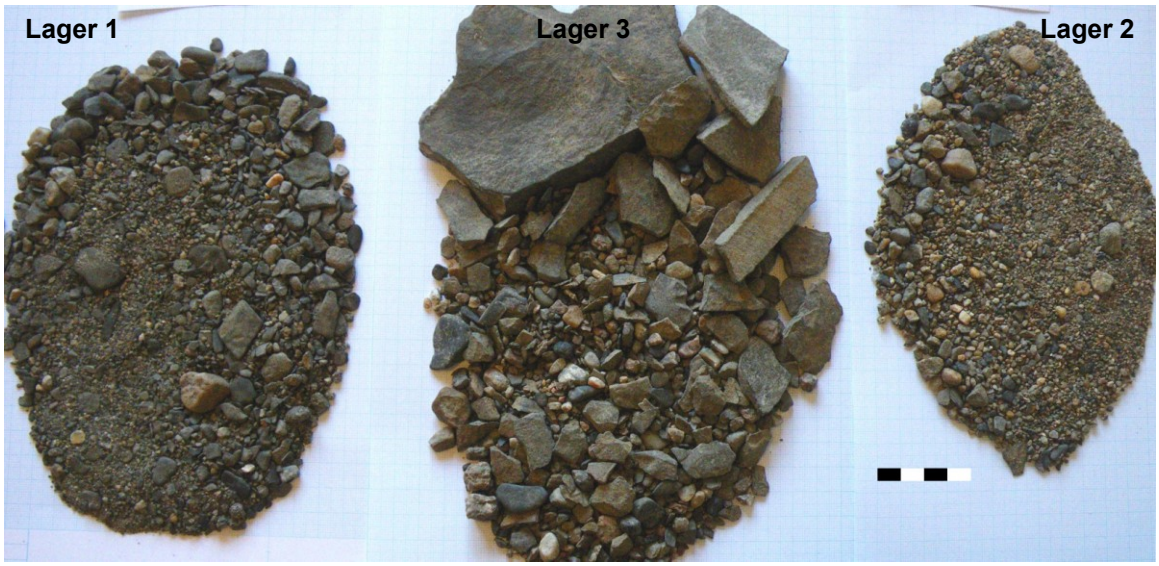

Figur 46. Tvättade grusprover Sektion 6a mot V. Från vänster till höger: Lager 1, lager 3 och lager 2. Skalstocken visar hela centimeter.

Figur 47. Tvättat grusprov från lager 3, Sektion 6a mot V. Skalstocken visar hela centimeter.

3 – Stenmur mellan grusytan och husgrunden

I förlängningen av den ”Norra tvärgången” mot öst framkom en grusad yta som mättes in. Ytan verkar avgränsas mot väst av stenkant 2 och mot norr av stenkant 3 (se vidare kap. *5 – Grusyta, möjligt trappfundament, möjlig terrasskant)*. Stenkant 3 utgjordes av en noggrant lagd mur som verkade ha tre sidor, var uppbyggd av större relativt rektangulära stenar, och hade en fyllning av jord och sten innanför (Figur 32&48-49). Den var något skadad i västra delen. I överkant, mellan mur 3 och vinkelbyggnadens grundmur, bildas en plan yta som verkar medvetet anlagd. Öster om den tydliga murdelen (3) fanns ytterligare en diffus stenrad (6) som mättes in eftersom den låg mer eller mindre på linje med 3 och med samma avstånd till husgrunden. Den östliga stenraden (6) var dock betydligt mer otydlig, men kanske hör den till exempel på något sätt till husgrundens konstruktion. Den upplagda plana ytan närmast grunden innanför stenmur 3 skulle exempelvis kunna tolkas som att man haft en gräsbänk närmast grunden. En annan möjlighet är att 3 är de enda spåren efter det sökta ”Vandspringet” (se vidare nedan).

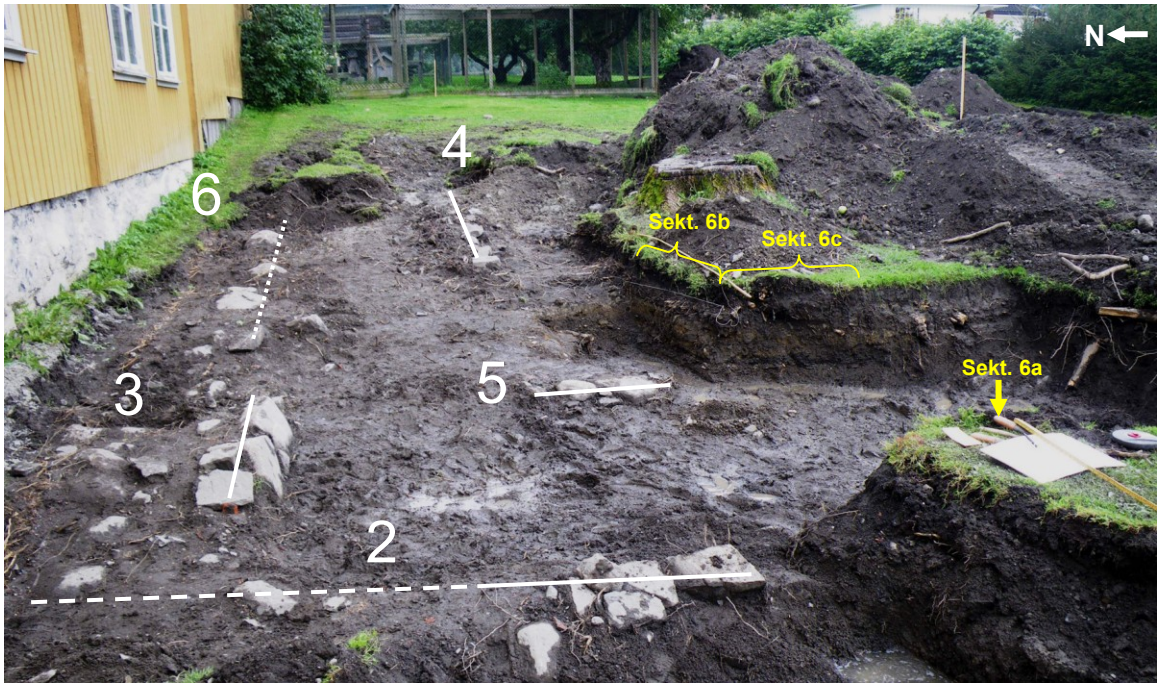

Figur 48. På bilden har markerats stenraderna 2, 5, 3 samt 6 och 4 (jämför även Figur 32, 43). Den grusade ytan framkom mellan stenrad 2, 3, 5, sektion 6b-c och sektion 6a (Norra tvärgången). I bakgrunden syns den kraftiga nivåskillnaden öster om sektion 6b som tolkas som en möjlig terrasseringskant. Strax ovanför sektion 6b-c syns stubben efter en ask som fortfarande stod här under utgrävningen 2009. Foto: AA11025.

Hittade vi något ”Vandspring”?

Ett av syftena med schakt 6 var att söka efter den vattenledning som enligt Odelsløsningssak 1794 skall ha dragits ner i trädgården från brygghuset:

> ”Vandledningen blev og trukket ned fra Bryggerhuuset og til Gaardens gamle Urtehauge hvor Vandspring med Kum blev indrettet.”[20]

Man kan bara konstatera att någon vattenledning av trä i den västliga trädgården inte kunnat hittas, och med tanke på antalet schakt som nu har grävts borde vi rimligen ha funnit den om det varit möjligt. Inte heller någon plats som med säkerhet skulle kunna pekas ut som platsen för ett springvatten inne i den västliga formella trädgården har framkommit. Möjligen kan vattenledningen ha tagits bort så grundligt att vi inte hittat den av detta skäl, men det verkar knappast sannolikt. En annan möjlighet är att vi missförstått den skriftliga källan något. Det står att vatten dragits ner från Brygghuset till ”Urtehaugen” men inte hur långt in i trädgården. Det är inte heller nödvändigtvis så att *”Vandspring med Kum”* betyder att det funnits ett springvatten eller en

[20] Transkription gjord av Sørensen 2011, e-mailkorrespondens.

fontän, det kan helt enkelt röra sig om en ”enklare” form av vattenpost med någon form av vattenkar/*”Kum”* där man till exempel enkelt kunnat fylla vattenkannor. Som en jämförelse kan nämnas att vattenkaret i Posthuset kallas *”Postkummen”* i samma källa. Men var fanns i så fall detta vattenkar? Finns det egentligen någon anledning till att man skulle ha dragit ledningen långt ut från brygghusets vägg/grundmur? Kanske är en möjlighet att vattenkaret funnits i anslutning till den grusade platsen strax utanför brygghuset? Kanske stod det på den kallmurade avsatsen 3, mellan grusytan och grundmuren?

Enligt Odelsløsningssak 1794 skall vattenledningen ha dragits ut till trädgården under Otto Omsteds tid (1785-89). Allt pekar mot att den formella trädgården då redan var anlagd, något som bör ha skett under Jørgen von Cappelens tid som ägare (1763-1785). Att slippa lämna trädgården för att hämta vatten bör ha kunnat underlätta och effektivisera arbetet i den en hel del, men att dra en vattenledning långt ut i den redan anlagda trädgården borde rimligtvis ha inneburit relativt stora ingrepp. Kanske har man inte tyckt att det var nödvändigt att riva upp trädgården för att dra vatten ända in, utan nöjt sig med att dra det fram till trädgårdens kant? Kanske betyder det helt enkelt bara att det satt en kran på väggen utanför brygghuset.

4 – Stenkant på linje med ”Norra tvärgången” ovanför nivåskillnaden

Ovanför nivåskillnaden öster om stenrad 5 och parallellt med stenrad 6 fanns rester kvar efter ytterligare en stenrad 4 (Figur 32&48). Området var skadat av askträdets rötter, och stenarna låg relativt löst och ytligt. Men stenrad 4 låg på linje med stenkant 1 och 2 och därmed även den norra kanten av ”Norra tvärgången”, och därför måste man ändå fundera över om det kan ha funnits någon form av ett samband, även om stenkant 4 låg betydligt högre. Strax söder om den framkom även en rund grop, ø ca 1,20 m, som tolkats som en trädplanteringsgrop. Om gropen har samband med den formella trädgården eller tillhör en senare period går inte att säga.

Figur 49. I förgrunden syns ”Norra tvärgången” och stenkant 2. Anne Kaurin och Ole Johnny Petersen håller på att mäta in stenarna i stenrad 5. Till vänster om dem syns den tydliga murresten intill grusytan (3) och den mer osäkra raden sten på linje med denna mot öst (6). Mellan Anne och Ole syns stenkant 4. Av bilden framgår även hur stenkant 4 ligger på linje med stenkant 2 och parallellt med stenkant 6. Foto: AA110825.

5 – Grusyta, möjligt trappfundament, möjlig terrasskant

I förlängningen av den ”Norra tvärgången” mot öst framkom en grusad yta som mättes in (yta markerad ”a” på Fig. 50). Ytan såg i sin norra del ut att avgränsas mot väst av stenkant 2, mot norr av stenkant 3 och mot öst av stenkant 5 (Figur 48). Strax sydöst om stenkant 5 syntes gruslager som gick in i det schakthörn som dokumenterats i sektion 6b-c. Däremot syntes inget grus i sektion 7. Även i sektion 1:2009 verkar man kunna se gruslager på linje med gruslagren i 6c, mellan dränering 1 och 2. Dessutom kan det vara värt att notera att de välbevarade gruslagren som syntes i schaktväggen mot norr i schakt 2 också såg ut att ta slut vid dränering 2.

Tillsammans verkar dessa iakttagelser tyda på att det finns ett gruslager längst ner mot undergrunden längs med hela den förmodade terrasseringskanten. Den sannolika gånglämningen har fått arbetsnamnet ”Östra gången”. Möjligen skulle det även kunna röra sig om en annan typ av gruslager, till exempel någon form av dränerande lager som har något med själva terrasskantens uppbyggnad att göra, men det verkar mindre sannolikt. Gånglämningarna i sekt 6a stämmer också på många sätt överens med gruslagren i sekt 6b-c (Norra tvärgången), och det ser ut att röra sig om samma typ av lämning.

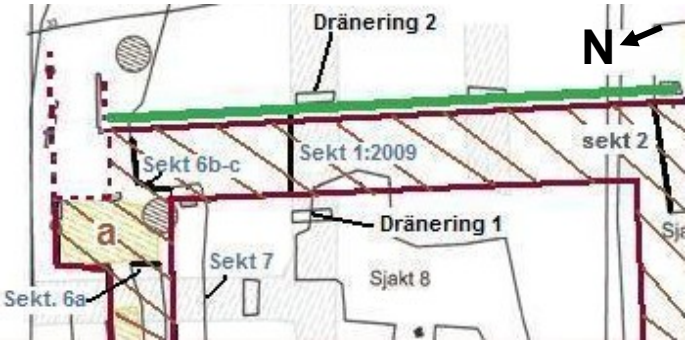

Figur 50. Skissen ovan visar ungefärligt var de sektioner, grusytor, dräneringar etc. som omtalas i texten till vänster ligger. De dokumennterade lämningara verkar peka mot att det finns grusytor inom det rödmarkerade området, streckade linjer osäkra. Grön linje visar dränering 2, och i dess östra kant fanns möjligen en terrasskantsmur, att döma av sektion 1:2009.

Stenrad 5 – möjligt hörn?

I grusytans östra kant i anslutning till den kraftiga nivåskillnaden och vinkelrätt mot ”Norra tvärgången” framkom en kort rad större stenar, stenrad 5 (Figur 32, 48). Stenarna låg stadigt nere i den underliggande leran. En möjlig tolkning av dem är att det rör sig om resterna efter någon form av fundament eller kraftig kant i anslutning till den grusade ytan a (Figur 50) och Östra gången. Möjligen skulle det kunna röra sig om ett murhörn eller en trappa. Men om det funnits en trapp- eller hörnkonstruktion som haft stenrad 5 som fundament måste den rimligtvis i så fall ha legat nordöst om stenarna, eftersom lämningarna av Östra Gångens grus framkom på samma nivå strax sydöst om dem.

Något längre söderut vid kortänden av schakt 7 framkom ytterligare en stor sten, som också mättes in. En diskussion har förts om denna tillsammans med stenrad 5 kanske skulle ha kunnat utgöra två hörnfundament för en trappa upp för terrasskanten. Detta verkar dock inte sannolikt, eftersom de bevarade lämningarna efter Östra gången ligger mellan dem och den förmodade terrasskanten. Om det funnits en trappa uppför terrasskanten i förlängningen av Norra tvärgången måste den rimligtvis ha börjat öster om gånglämningen – men stenen i schakt 7 ligger alltså väster om den. Det mest sannolika är antagligen att denna sten inte ligger på sin ursprungliga plats, men kanske kan den även ha hört till Östra gångens kantning mot väst.

Möjliga spår efter terrasseringskant

Öster om stenraden 5 finns en markant nivåskillnad som bland annat är tydlig i Sektion 6b-c och Figur 48-49, 51-52, 54-57. I sektionerna 6b-c syns två plana gruslager längst ner, vilka tolkats som Östra gången (Figur 53 lager 3 & 4). Ovanför dessa finns mer eller mindre kraftigt varvade lager som består av en blandning av dels vad som snarast ser ut som linser av äldre matjord och dels gulbrunt sandigt grus som mest liknar material från undergrunden (Figur 53 lager 1&2). Lagren tolkades då sektionen ritades som raseringslager. En möjlig tolkning av dem är att de består av material som först använts för att bygga upp en terrasskant strax öster om gången, och att lagren sedan dragits ut, blandats och hamnat på gånglämningen i samband med att man rivit kanten och planat ut marken.

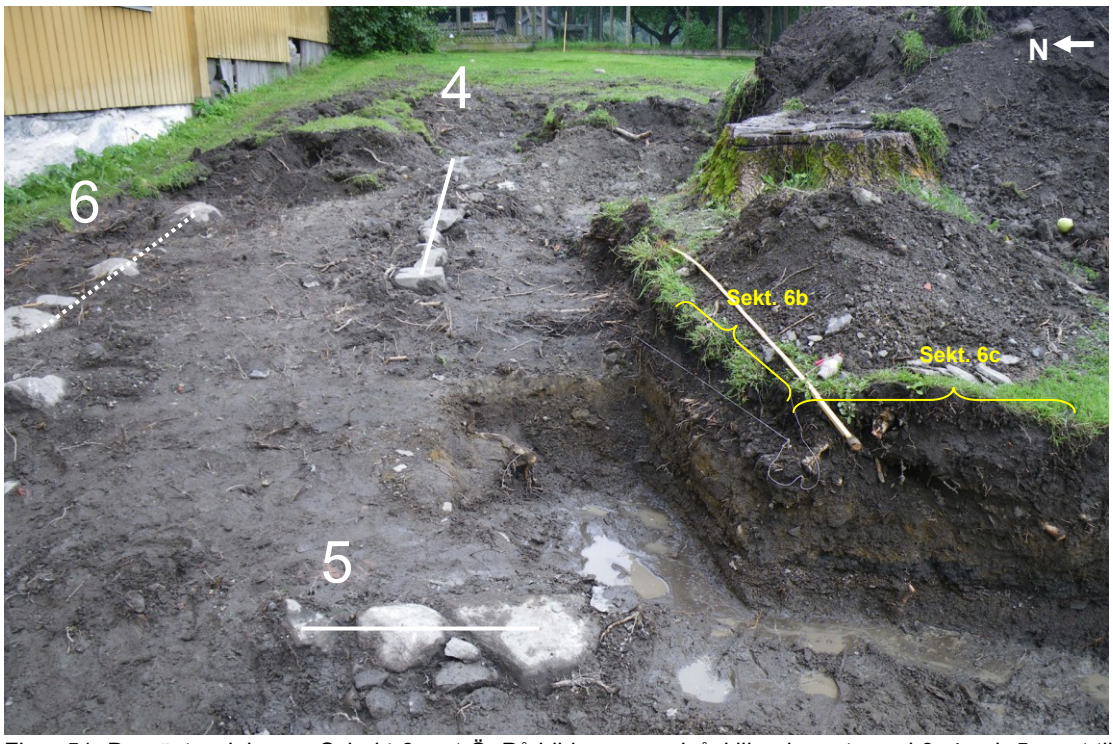

Figur 51. Den östra delen av Schakt 6 mot Ö. På bilden syns nivåskillnaden, stenrad 3, 4 och 5 samt till vänster sektion 6b-c. Foto: AA110825.

Figur 52. Stenrad 5 i förgrunden, i bakgrunden nivåskillnaden och sektion b-c mot SÖ. Foto: AA110825.

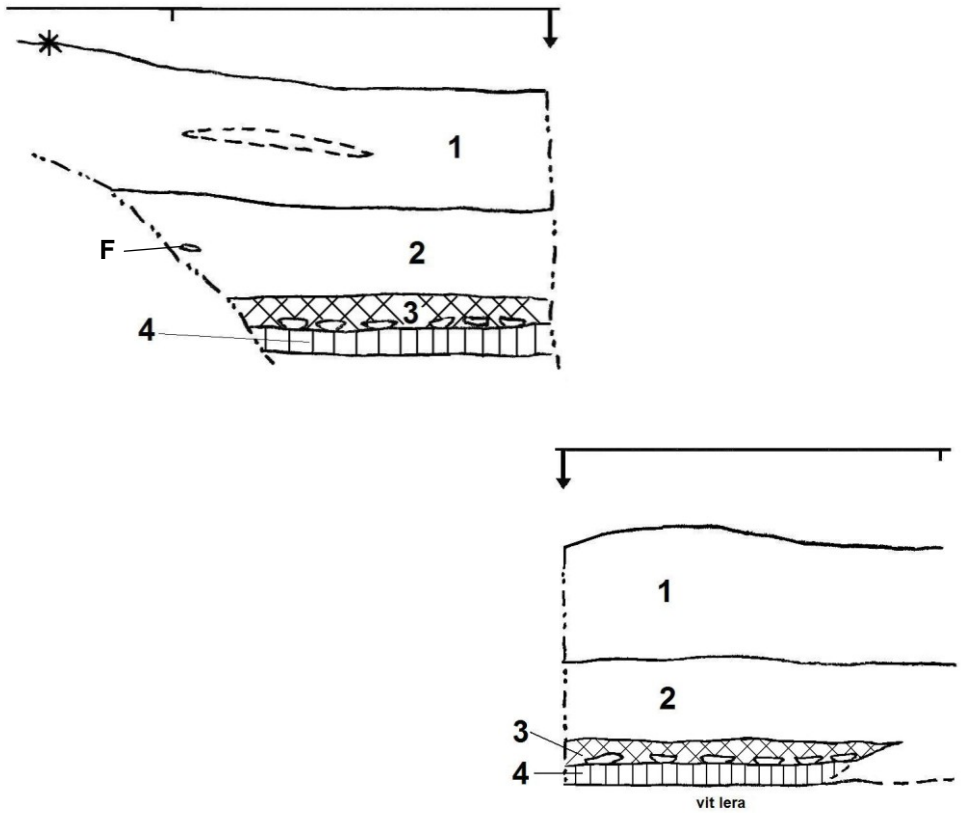

Figur 53. Schakt 6, Sektion 6b mot S och sektion 6c mot Ö. Skala 1:20. De övre linjerna visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk till vänster i Sektion 6b visar inmätt koordinatpunkt sektion 6b-c: N=6621431.3930 E=548685.7080 Z= 32.5600 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 6.

1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt. (i sektion 6b med lins av slaggrus)
2) (Raserat fyllnadslager) Varvat lager som till stor del bestod av brunt grus men med linser av grå matjord. Framförallt matjordslinsen längst ner mot gruslager 3 i sektion 6c (nederst) var mycket mörkt grått. I lager 2 bland annat fynd av äldre fönsterglas (se Tabell 7, markerat med F i sektionsritning).
3) (Gånglager) Grovkornig sand och rundat grus, både mer brunt och skiffergrus. Mycket lite finkornigt material mellan gruskornen. I lagrets underkant fanns ett lager större skifferstenar som påminde starkt om lager 3 i sektion 6a (Figur 44).
4) (Gånglager) Brun sand, homogent, främst finkornigt grus (ø ca 1 mm) Ligger här direkt på den vita undergrundsleran. Llikheter med lager 2 i sektion 6a (Figur 44).

Tabell 6. Lagerbeskrivning Schakt 6, sektion 6b mot S och sektion 6c mot Ö. (Figur 53).

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	3	38 g	1 grov gul glaserad utsida, 1 gulröd målningsspår insida, 1 röd mynningsbit rundad förtjockning.
Glas	2	21 g	1 tjockt brunsvart Tj: 6,5 mm, 1 gröntonat äldre planglas Tj: 0,9 mm.
Fajans	1	1 g	1 vit reliefmönster
Porslin	1	7 g	1 blåmålat mönster, fat kantbit.
Metall	4	79 g	1 kil, 1 nit(?), 2 smidd spik
Kritpipa	1	3 g	skaftbit, odekorerad, L: 34 mm, diam 8,1 mm, hål diam. ca 2 mm.

Tabell 7. Fynd från schakt 6, framförallt östliga delen och tvärschaktet mellan schakt 6&7.

Figur 54. Sektion 6b mot S. Foto: AA110825.

Figur 55. Sektion 6b och 6c mot SÖ. Foto: AA110825.

Figur 56. Sektion 6c mot SÖ. Foto: AA110825.

Figur 57. Detalj sektion 6c (jämför Figur 56). Överst varvat lager med speciellt mörkt matjordslik ganska tjock lins längst ner mot översta gruslagret (Figur 53 lager 3). I underkant av övre gruslagret finns ett lager som består av relativt flata skifferstenar, ca 5-10 cm. Underst direkt på den ljusa undergrundsleran ett lager finkornigare grus (Figur 53 lager 4). Foto: AA1109825.

Nytolkning av del av schakt 1:2009

Vid undersökningen 2009 dokumenterades i Schakt 1:2009 lager som då var svårtolkade men som eventuellt kan tolkas något mer ingående i ljuset av vad som nu framkommit i schakt 6 &7. De i sammanhanget intressanta lagren fanns i den östra delen av schakt 1:2009 i anslutning till dräneringsdike 1 och 2 (Figur 58-62).

Figur 58. Överst: Del av schakt 1:2009 sektion mot N, fotograferat mot NÖ. Nertill syns lager 6&7 (Figur 59) direkt på den vita undergrundsleran. I bortre delen av gruslagren skymtar den del av lager 7 som hade ett stort inslag skifferstenar. Till höger om detta syns hur vatten samlats i botten av de urgrävda lager 8 (=dränering 2), 9 och 10 (Figur 59). Öster om dem längst till höger syns den korta branta nivåskillnaden. Foto: AA090904. Nederst: detaljbild av schakt 1:2009 sektion mot N. Gruslager 6 & 7 (Figur 59) låg direkt på den ljusa undergrundsleran, med matjordslager ovanför sig (jämför sektion 6a och sektion 6b-c). Foto: 090903.

Gruslager i schakt 1:2009

Väst om dräneringsdike 1(Fig. 59 Lager 5) var marken i stort sett plan. Mellan detta och dräneringsdike 2 (Fig. 59 Lager 8) var marken fortfarande plan men i sektionen syntes direkt på den underliggande vita leran två steniga och grusiga lager (Figur 59 Lager 6&7). Det övre lagret 6 beskrevs som grusig lera, som torkade snabbt. Tittar man på fotografierna kan man se att det också innehöll en hel del grus, inte minst skiffergrus (Figur 58-62). Det undre lager 7 beskrevs som likt 6 (Figur 59) men ljusare och mindre grusigt med större inslag av stenar. Tittar man igen närmare på foton från 2009 (Fig. 58-62) ser man att det verkar vara samma typ av lite större, flata skifferstenar som de som nu iakttagits i både sektion 6a (Figur 44 Lager 3) och sektion 6b-c (Figur 53 Lager 3). Skifferstenslagret fanns i schakt 1:2009 framförallt i den östra delen av lager 7 närmast dräneringsdike 2 (Figur 59 Lager 8) på ca 17,5-19 meter i sektionen (Figur 59). Dräneringsdike 2 såg också ut att åtminstone delvis vara överlagrat av lager 6 och 7 (Figur 58).

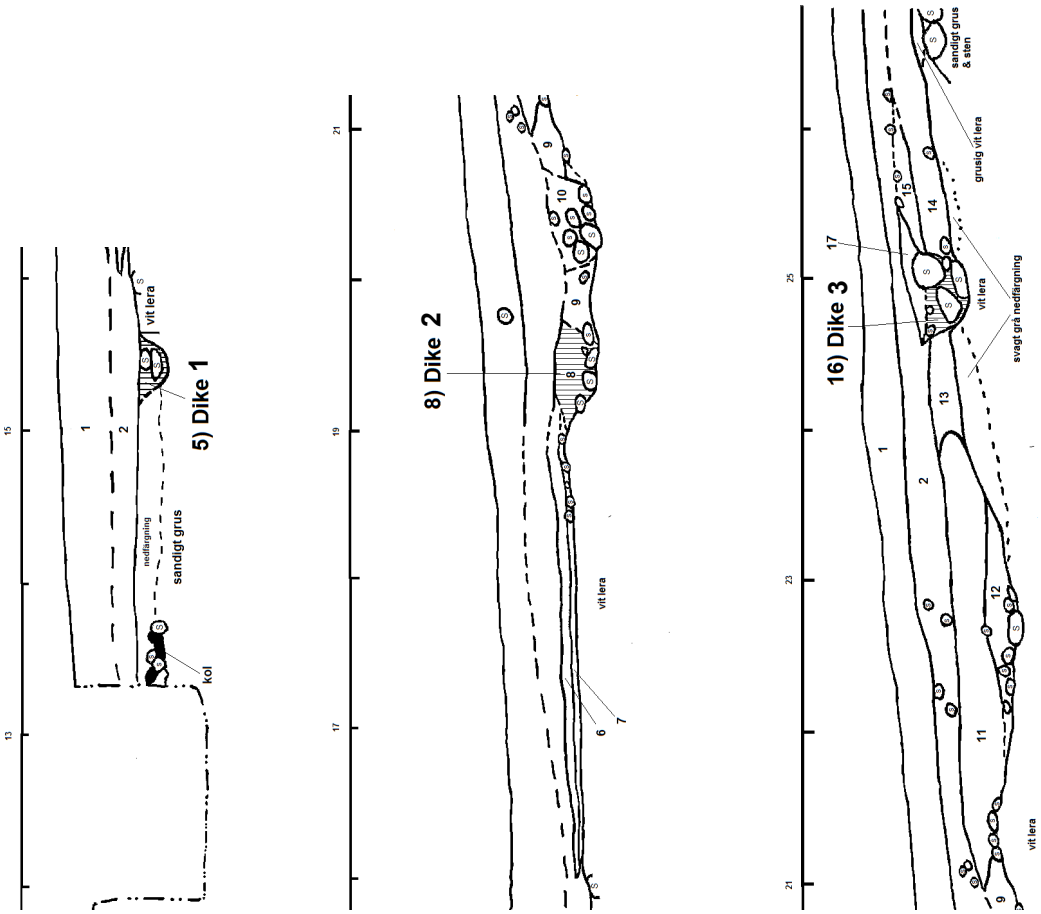

Figur 59. Del av sektion mot N i schakt 1:2009. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 8 nedan. Notera även att linjen med metermarkeringar vid 16 m har flyttats 80 cm i höjdled (uppåt).

1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.
2) (Äldre matjord) Likt lager 1 men mer kompakt, något gråare, något lerigare och något mindre humöst.
5) **(Dräneringsdike 1)** Fyllning med mycket sten, mellan stenar fyllning ganska lik lager 1, på botten vatten.
6) Grusig lera som torkar snabbt, färg som 2 men något ljusare och lerigare.
7) Som lager 6 men ljusare med mindre grus och mer stenar.
8) **(Dräneringsdike 2)** Stenar, tydligt mer mörkgrå lerig sand och silt mellan stenarna.
9) I stort sett som 2 men lite grusigare och gråare neråt.
10) Lerig sand, mörkare grå kring sten. (lager 9 & 10 är innebördes lika, inga tydliga gränser, leriga)
11) (Äldre matjord?) Grå sandig silt (med lera), som 13&14 men mörkare.
12) Snarast som 1&14 men lite ljusare p.g.a. lerinblandningen underifrån, en hel del sten.
13) (Äldre matjord?) Kan betraktas som forts på lager 14, möjligen lite ljusare.
14) (Äldre matjord?) Som 2 men gråare, lerigare, ljusnande nedåt (& även mer grus) speciellt kring 26 m.
15) Som en blandning mellan 2 och 14.
16) **(Dräneringsdike 3)** Stenigt, fyllning kring sten lite lerigare och gråare.
17) Lins med inblandning av ljust orangegult sandigt grus, likt motsvarande undergrundslager.

Tabell 8. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 1:2009, mot N (Figur 59).

Möjliga spår efter grunden till en terrassmur?

Direkt öster om dräneringsdike 2 fanns steniga, djupt nedgrävda lager som var svåra att tolka (Figur 59 Lager 9&10). Då lager 9 och 10 grävts bort visade de sig att framförallt lager 10 var en ganska kraftig stenfylld långsträckt nedgrävning tvärs över schaktet. Möjligen skulle lager 10 tolkas som resterna efter ett fundament till en kallmurad terrasskant.

Figur 60. Del av sektion mot N i schakt 1:2009, fotograferat mot NÖ. Till vänster lager 6&7. Dränering 2 samt lager 9&10 har här grävts till botten: strax höger om bildens mit syns stenar i dräneringsdike 2, och längst till höger syns lager 9 och det steniga lager 10. Foto: AA090903.

Figur 61. Del av sektion mot N i schakt 1:2009. Foto mot NÖ. Sluttningens lager har grävts ner till botten. Nere till vänster syns dräneringsdike 2 (Figur 59 Lager 8) och bortanför det lager 9&10 som verkar ligga lika djupt. Främst lage 10 innehåller mycket sten – kanske är detta lager resterna efter terrasskantens grund? Därefter den branta sluttningen med sina lager, och längst bort syns isälvsavlagringarnas gulbruna grusiga sanden, uppe på ytan där marken på nytt blir mer plan. Foto 090831.

Direkt i anslutning till lager 9&10 började en stark sluttningen upp mot öster (Figur 59). Mellan sektionens 19 och 27 meter steg marken ca 0,65 meter över en sträcka av ca 8 meter[21]. Lagren inom detta stigningsområde, mellan dränering 2 och 3, bestod till stor del av stenar blandat med vad som vid utgrävningen tolkades som framförallt äldre matjord med inslag av lera. Möjligen kan detta vara rester efter en uppbyggd terrassering, som senare nästan försvunnit genom att den raserats och jämnats ut.

Utgår man ifrån iakttagelserna som beskrivs ovan verkar det alltså som att det i schakt 1:2009 fanns lämningar efter samma terrasskant som man kan se spår av i schakt 6&7. Strax nedanför terrasskanten verkar dessutom ha funnits en yta med skifferstenar och ett gruslager direkt på vit undergrundslera, vilket också påminner om iakttagelserna i schakt 6, framförallt sektion 6a, men även sektion 6b-c. En förklaring till varför man inte kan se något grus i sektion 7 (Figur 62) kan helt enkelt vara att gruslagren finns något längre österut (se förslag i figur 50). Den östligaste änden av sektion 7 var dessutom svår att dokumentera eftersom den var kraftigt skadad av rötter från asken.

Att schakt 8 inte gav några mer identifierbara lämningar kan mycket väl bero på att det till stor del ligger något för långt mot väst. De steniga matjordslagren i schakt 8 påminde dock en hel del om de steniga lagren i anslutning till den branta sluttningsdelen/nivåskillnaden i schakt 1:2009 (jfr med Figur 61&62 och Figur 70).

Figur 62. Till vänster syns dräneringsdike 2 och 3 och området mellan efter att bara de två övre matjordslagren tagits bort. Närmast i bild syns stenar i dräneringsdike 2. Längst bort intill isälvsavlagringens bruna grusiga sand syns dike 3. Mellan dem steniga utfyllnadslager (jfr Figur 70 schakt 8). Foto: 090901.
Till höger syns den östliga änden av schakt 1:2009 och den utvidgning som gjordes här mellan schakt 1:2009 och schakt 2:2009. Notera även dräneringsdike 3, och strax ovanför det isälvsavlagrade starkt vattenförande orangeula undergrundslagret. Foto: 090901. (se även Figur 20&21:2010)[22].

Mycket pekar alltså på att lager 9&10 kan vara rester efter grunden till en terrasskant (Figur 59) men att terrassen raserats grundligt och spåren efter den därför är svårt att tolka. Det är inte minst svårt att skilja mellan sådant som är uppbyggt/anlagt och ligger kvar på plats, och sådant som består av material från samma slags lager men som är utdraget och raserat. Det hade möjligen gått att reda ut detta bättre om man haft betydligt mer tid, så att man kunnat gräva ut en större del av sluttningslagren och dessutom göra detta arbete helt för hand, men det är mycket möjligt att det ändå inte hade hjälpt, eftersom lämningen är så pass raserad. Slutligen kan man bara konstatera att det är mycket intressant att det stenfyllda diket lager 10 innehöll lika tät stenpackning som dräneringsdikena, men med något större variation i stenarnas storlekar. Kanske kan detta vara de diffusa resterna efter grunden till en terrassmur.

---

[21] Andréasson 2010 s. 16.
[22] Andréasson 2010 16f.

Schakt 7

Målen för schakt 7 var de samma som för schakt 6: att söka efter fler spår efter gångar och planteringsytor, att söka efter eventuella spår efter den vattenledning som enligt Odelsløsningssak 1794 skall ha dragits *”ned fra Bryggerhuuset”* samt att söka spår efter den västliga formella trädgårdens avgränsning mot öst.

Schaktet 7 grävdes ner till undergrunden. Det lades parallellt med flygelbyggnaden, och strax norr om det gamla schakt 1:2009. Schakt 7 grävdes innan schakt 6 hade grävts. I västra delen av schaktet framkom de tydliga lämningarna efter ”Hageportsgången” som 2009 kallades Gång 1. I undergrunden framkom på var sida om gången två runda planteringsgropar. I schaktets botten delvis nedgrävd i leran framkom också resterna efter en eldstad, med mycket kol, sot och skörbränd sten. Eldstaden förmodas vara förhistorisk.

Hageportsgången

I profilen framträdde ”Hageportsgången” tydligt och dokumenterades i sektion 7 (Figur 64). Gångens västra del var skadad av en modern vattenledning. I sektionen var gånglämningens övre lager (Figur 64 Lager 1) 2,98 meter brett, och dess undre lager (Figur 64 Lager 2) 2,29 meter brett. Det övre utgjordes av ganska mörkt skiffergrus med lite mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen (Figur 64 Lager 1). Gruset var delvis grovt med fraktioner på upp ca 7 mm (se Figur 67). Det undre lagret var mycket kompakt och utgjordes av mer finkornigt grus med gruskorn på ca 1 mm i diameter (Figur 64 Lager 2). Ovanför gånglämningen fanns ett 20 cm tjockt lager matjord (Figur 64 Lager 3) och under den ett äldre matjordslager som liknade lager 3 men var mer kompakt, något gråare, lerigare och mindre humöst (Figur 64 Lager 4). De två matjordslagren var delvis diffust avgränsade mot varandra och svåra att skilja åt, men på en del ställen separerades de av tunna linser som bestod av ljusgul sand (Figur 64 Lager 5).

Planteringsgropar på var sida om gången

På var sida om gången framkom planteringsgropar som gick ner i undergrunden och därför syntes tydligt i botten av schaktet. Undergrunden bestod i schakt 7 av ljust gulaktig lera. Groparnas diameter var ca 0,9-1,0 meter. Det rör sig sannolikt om trädplanteringsgropar, och den symetriska placeringen på var sida om ”Hageportsgången” tyder på att de har ett samband med denna.

Figur 63. Västra delarna av schakt 7 i mitten och schakt 6 till höger. Foto: AA110825.

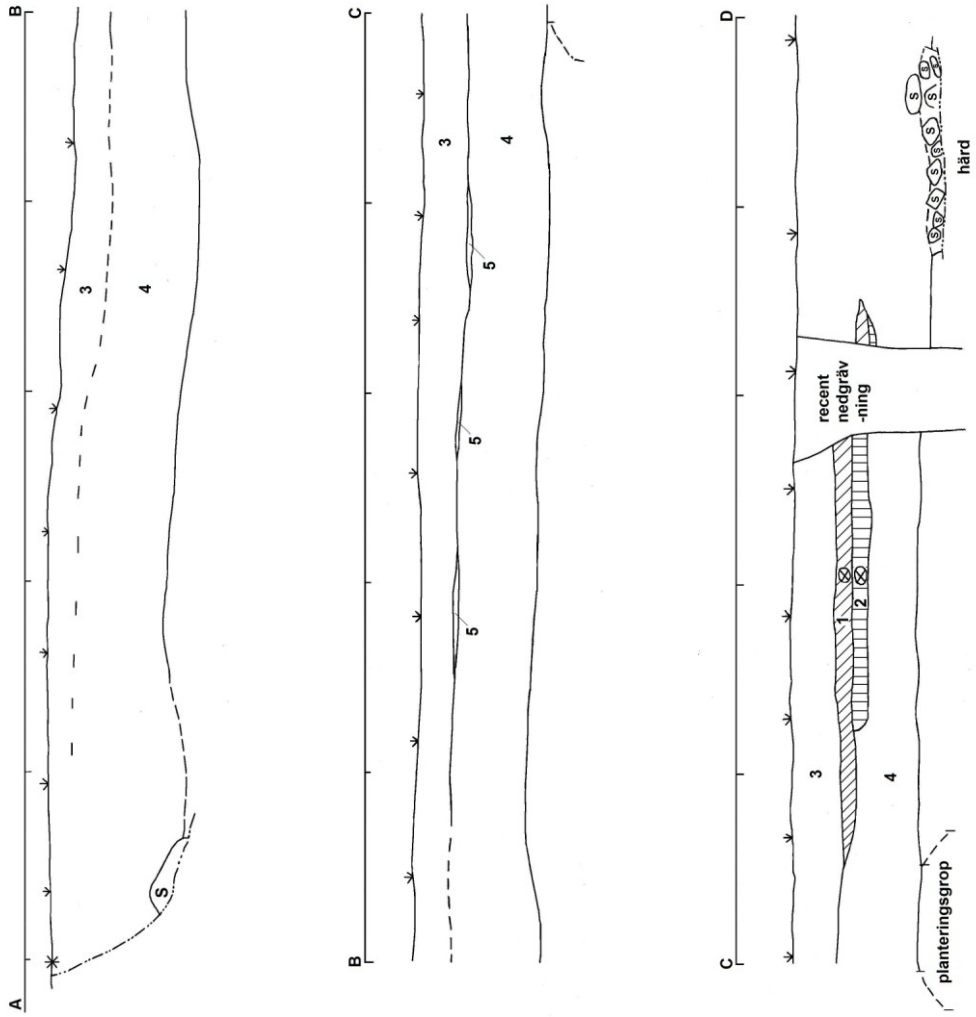

Figur 64. Schakt 7, sektion 7, mot S. Skala 1:40. Kryss i cirkel i lager 1 och 2 visar var grusprover tagits (se Figur 67). Den övre linjen visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk i schaktets östra ände visar inmätt koorinatpunkt för sektion N=6621433.9320 E=548670.0620 Z= 32.0020 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 9.

1) (Gånglager) Grus, framförallt av skiffer, med grå siltig fyllning mellan gruskornen (Figur 67).
2) (Gånglager) Brunt mer finkornigt grus, kompakt (Figur 67).
3) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.
4) (Äldre matjord) Likt lager 1 men mer kompakt, något gråare, något lerigare och något mindre humöst.
5) Lins av ljus gulvit finkornig sand.

Tabell 9. Lagerbeskrivning Schakt 7, sektion 7, mot S (Figur 64).

Figur 65. ”Hageportsgången” i schakt 7 mot S. Foto: AA110825.

Figur 66. Schakt 7 ”Hageportsgången” och planteringsgroparna på vardera sidan. Foto mot SV. Foto: AA110825.

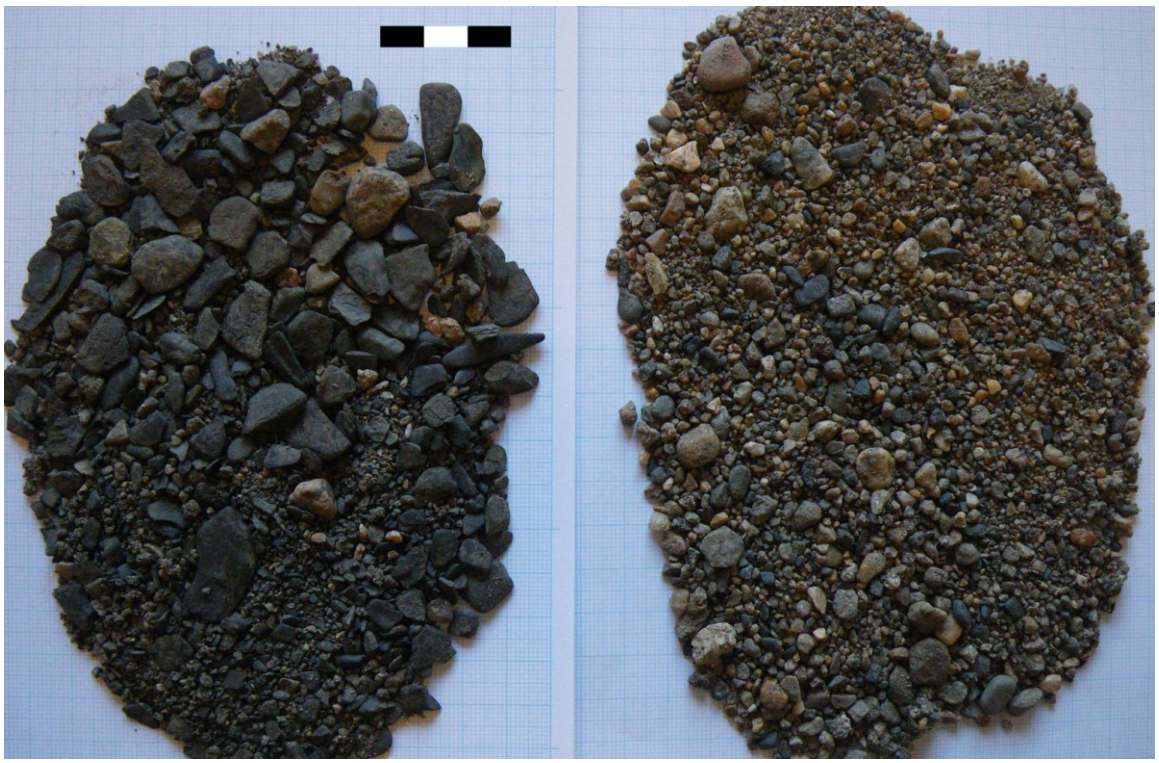

Figur 67. Tvättade grusprover schakt 7, lager 1 till vänster och lager 2 till höger.

Figur 68. Östra delen av schakt 7 mot SÖ. Foto: AA110825.

Figur 69. Västra delen av schakt 7 mot NV. Notera bland annat den tunna lins av ljus vit sand som bitvis skiljer det översta matjordslagret från det äldre underliggande matjordslagret. Foto: AA110825.

Schakt 8

Ett viktigt syfte med schakt 8 var att söka efter spår efter den tänkta siktlinje som eventuellt funnits i öst-västlig riktning, från mittpunkten av dammen uppe på kullens krön och ned över trädgården parallellt med flygelbyggnaden. Framförallt ville vi undersöka om denna linje varit tydligt markerad, till exempel i form av en grusgång.

Schakt 8 placerades strax söder om schakt 1:2009. Jämför man med schakt 6&7 ligger schaktet sannolikt en bit väster om den kraftiga nivåskillnad som tolkats som en eventuell terrasskant (se vidare schakt 6). Inga gångar eller spår av grus kunde iakttas i den östra schakt-väggen som skar den förmodade siktlinjen.

Inom schakt 8 var antalet stenar relativt stort. Flertalet gav intryck av att vara nervälta hit, eftersom de låg förhållandevis löst i matjorden utan något egentligt innebörders system. Kanske härrör både lager och stenar från en uppbyggd och sedan raserad terrasskant. Två större stenar och en del mindre stenar låg fast ner i den underliggande leran, men på olika nivåer. Inga tydliga konstruktionslämningar kunde iakttas, men vatten sipprade upp bland stenarna. I den västra delen av schaktet iakttogs ett grusblandat stenlager på undergrundsleran, med en samling skörbränd sten tillsammans med en mindre mängd kol och sol. Denna lämning kan vara förhistorisk.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	2	5 g	1 röd mynningsbit insida rödbrun glasyr, 1 röd med rödbrun glasyr på båda sidor.
Fajans	2	14 g	1 vit kantbit enkelt djupt fat.
Porslin	4	21 g	1 botten vi med tunn röd dekorrand, bottendiam. 4,2 cm, 1 kopp vit fäste öra, förgylt kantmönster mynnings insida, 1 mindre fat blåmålad dekor, 1 vit med reliefdekor.
Metall	1	9 g	1 smidd spik
Tegel	3	21 g	en större bit utan ytor, två små fragment.
Bränt ben	3	2 g	3 bitar kraftigt vitbränt ben
Kritpipa	1	<1 g	skaftbit, odekorerad, L: 21 mm, diam 6,8 mm, hål diam. ca 2,5 mm.

Tabell 10. Tillvaratagna fynd från schakt 8.

Figur 70. Schakt 8 mot S. Foto: AA110823.

Schakt 9

Schakt 9 grävdes som ett slags länk mellan schakt 1 och schakt 7 för att binda samman lämningarna som framkommit. Schaktet placerades strax norr om vad som idag är gränsen mellan Fossesholms fastighet och grannens tomt i söder. Ytan där schaktet lades var tidigare otillgänglig på grund av träd och ett tätt snöbärsbuskage. Förutom gånglämningen framkom här i schaktets botten delvis nedgrävd i leran resterna efter en eldstad, med mycket kol, sot och skörbränd sten. Eldstaden förmodas vara förhistorisk.

Hageportsgången

I södra delen av schakt 9 grävdes ett snitt i rät vinkel mot ”Hageportsgången” ner till undergrunden, och i dess norra dela avtäcktes en del av ”Hageportsgångens” yta i plan. Det skiffergrusiga övre lagret i gången mättes in i plan ungefärligt, trots att kanterna var diffust avgränsade. Grusytan skars diagonalt i riktning SÖ-NV av en modern nedgrävning för avlopp till grannfastigheten.

Gången har dokumenterats i profil i sektion 9 (Figur 72). Den bestod även här av två lager, ett övre med stort inslag av mörkt skiffergrus (Figur 72 Lager 1) och ett undre bestående av brun mer finkornig sand (Figur 72 Lager 2). I sektionen var det översta lagret (Figur 72 Lager 1) 2,38 meter brett, och det undre lagret (Figur 72 Lager 2) 1,92 meter brett. Om man även räknar in bredden av lager 5 (Figur 72 Lager 5) i det undre gånglagret blir bredden 2,26 meter. Detta innebär att hela bredden av gångens gruslager här är 2,90 meter.

Figur 71. Schakt 9 sektion mot S. Foto: AA110825.

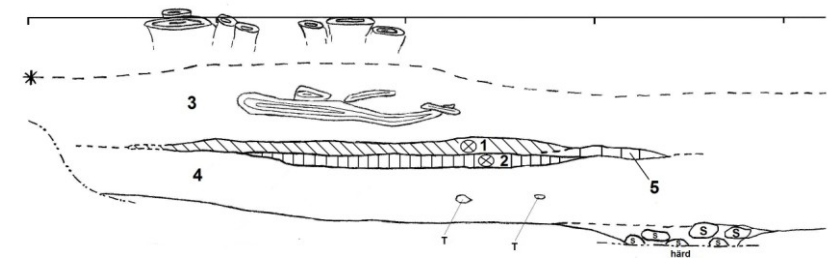

Figur 72. Schakt 9, sektion 9, mot S. Skala 1:40. Kryss i cirkel i lager 1 och 2 visar var grusprover tagits (se Figur 74). Den övre linjen visar hela meter. Punkten som markerats med en asterisk till höger visar inmätt koorinatpunkt för sektion 9: N=6621421.9130 E=548670.7580 Z= 32.0880 m ö.h. (Euref89). För beskrivning av lager se Tabell 11 på nåsta sida.

1) (Gång) Grus, främst mörkt skiffergrus, med grå siltig fyllning mellan gruskornen (Figur 74).
2) (Gång) Brun sand, homogent, främst finkornigt grus (ø ca 1 mm) (Figur 74).
3) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.
4) (Äldre matjord) Grå, kompakt, lerig och grusig silt, mindre humös än lager 1. Inslag av en hel del småsten och enstaka tegelfragment.
5) I stort samma fyllning som lager 2 men med inslag av lager 1.

Tabell 11. Lagerbeskrivning Schakt 9, sektion 9, mot S (Figur 72).

Figur 73. Gången i plan schakt 9, mot S. Foto: AA110825.

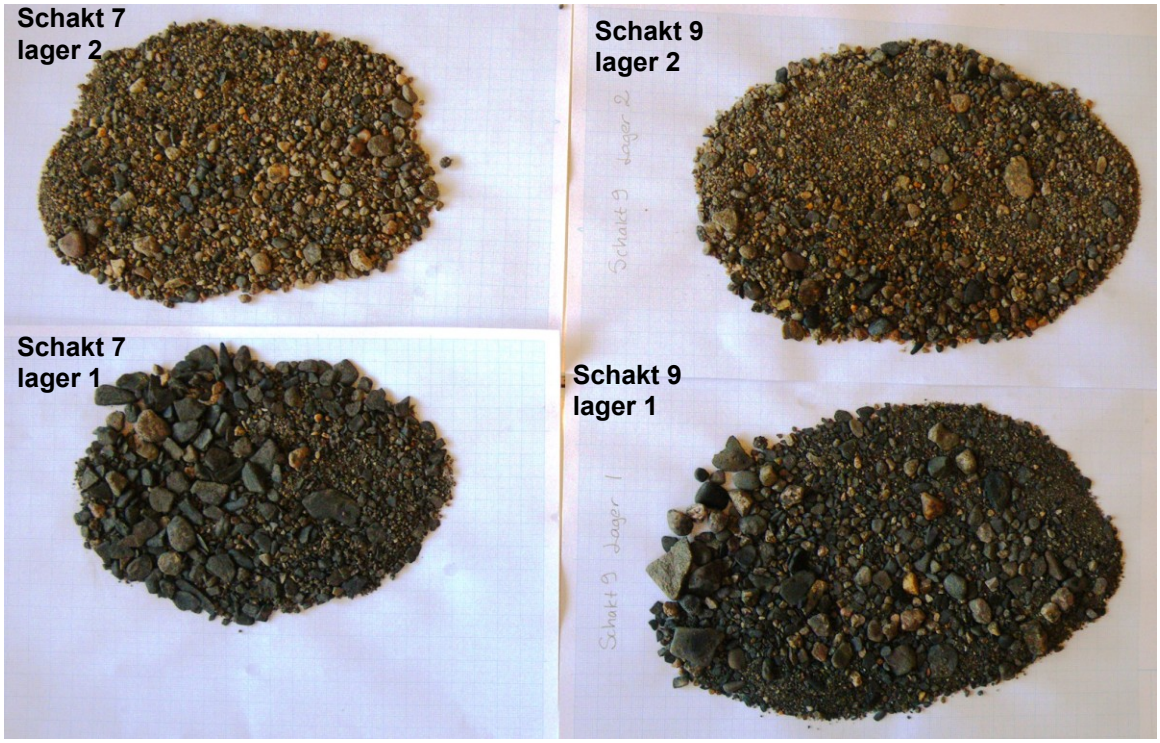

Figur 74. Till vänster schakt 7 lager 1 och 2 (nerifrån och upp). Till höger schakt 9 lager 1 och 2.

Sammanfattning och slutsatser

Frågeställningarna som lyftes fram Haveseminar på Fossesholm den 2 februari 2011 har till stor del varit vägledande för undersökningen. Det kan därför vara intressant att ta upp dem på nytt och diskutera undersökningens resultat i förhållande till respektive fråga.

1. Trädgårdens utsträckning mot söder

Det verkar sannolikt att den formella trädgårdens gräns fanns strax söder om slutet på dränering 2 som dokumenterades i schakt 2 och 3. Åtminstone bör gränsen ha funnits här vid tiden för anläggningen av trädgården då systemet av täckdiken grävdes. Gränsen har troligen löpt parallellt med flygelbyggnaden och huvudbyggnadens gavel.

2. Lusthuset i sydväst

Vid undersökningen av Schakt 1 framkom grunden för det lusthus som Christian Arbo dokumenterade ca 1918 på den plats som Arbo indikerat. Öster och norr om lusthuset framkom grusytor. ”Hageportsgången” och ”Södra tvärgången” verkar ha mött varandra strax nordöst om lusthuset. Norr om lusthuset fanns eventuellt också spår efter en grusad yta i anslutning till lusthusets entré. Att lusthuset inte stått på denna plats sedan anläggningen av den formella trädgården är klart, men hur länge det stått på platsen är osäkert. Placeringen i vinkeln mellan två gångar verkar dock tyda på att det flyttats hit medan gångsystemet fortfarande varit synligt.

3. Den formella trädgårdens avgränsning mot öst

En avgränsning söktes först inom schakt 4 och 5 men här fanns inga tydliga bevarade lämningar. I höjd med schakt 4 och 5 var matjordslagret tunt och relativt ytligt fanns isälvsavlagringar i form av grus och stora stenar. Det verkar mer sannolikt att den formella trädgårdens avgränsning fanns något längre västerut, men det kan inte uteslutas att markberedning i det tunna matjordslagret gjort att lämningar som kanske funnits har förstörts.

Något längre västerut, i schakt 6&7, schakt 1:2009 och schakt 2 framkom lämningar efter vad som sannolikt varit en Östlig tvärgång tillhörande den formella trädgården. Direkt öst om denna stiger marken markant, och lämningarna av ett stenfyllt dike strax öster om Östra gången och dränering 2 i schakt 1:2009 skulle kunna tolkas som att det funnits en kallmurad terrasskant av sten direkt öst om dränering 2. Det verkar även sannolikt att det funnits trappor upp för den eventuella terrasskanten, men inga tydliga spår efter sådana framkom.

Själva terrassen verkar öster om den tänkta muren ha varit delvis uppbyggd av jord och sten, för att få en jämn och vinkelrätkant. På Östra gångens grus dokumenterades i schakt 6&7 lager vilka tolkats som nerdragna raseringslager. I schakt 1:2009 fanns mellan dränering 2 och 3 blandade lager med sten, och matjordslika lager varvat med grusiga lager, som också kan vara rester efter en byggd kant. Även i schakt 8 undersöktes partier med liknande lager.

4. Kunde vi finna tydligare rester av en grusgång i påfågelsgården?

Det korta svaret på denna fråga är nej. Schakt 4 och 5 gav inga tydliga lämningar, endast några diffusa stenrader som var svåra att tolka. Det verkar sannolikt att gränsen för den formella trädgården har gått något längre ner, väster om schakten (se vidare punkt 3 ovan) men detta är osäkert eftersom eventuella lämningar som kan ha funnits inom schakten antagligen kan ha försvunnit vid senare tiders markberedning i det tunna matjordslagret.

5. Springvatten

Inga vattenledningar av trä av det slag som använts inom andra delar av Fossesholms huvudgård kunde hittas inom platsen för den västliga formella trädgården. Med tanke på antalet schakt borde vi ha funnit dem om det funnits. En möjlighet är att den skriftliga källan Odelsløsningssak 1794 skall tolkas bokstavligen som att vatten dragits: *”ned fra Bryggerhuuset og til Gaardens gamle Urtehauge”* men inte in i den då redan anlagda trädgården. Formuleringen *”Vandspring med Kum”* kanske inte betyder fontän eller något av det slaget, utan en ”enklare” form av vattenpost med någon form av vattenkar där man till exempel enkelt kunnat fylla vattenkannor. Det finns en möjlighet att en sådan vattenpost funnits direkt utanför Brygghusets grundmur i flygelbyggnaden (se vidare Schakt 6).

6. Mittaxel i öst-västlig riktning

Resultaten från utgrävningen 2009 tillsammans med noggrant studium av historiska källor och hur man vanligtvis anlade trädgårdar vid herrgårdar under sent 1700-tal[23] har lett till ett antagande att det bör ha funnits någon form av central mittaxel genom trädgården, i öst-västlig riktning parallellt med flygelbyggnaden, från mittpunkten av den konstgjorda ön och ner över den formella trädgården. Resultaten från schakt 8 indikerar att den sannolikt inte varit starkt markerad genom en grusgång, eftersom inga spår efter en gång framkom inom schakt 8. Det är visserligen fortfarande troligt att en sådan symmetrisk mittaxel funnits i anläggningen, men det verkar i så fall mer sannolikt att det snarast rört sig om någon form av siktlinje som inte lämnat spår som vi kunnat identifiera arkeologiskt. Utgrävningsresultaten motsäger till exempel inte att siktlinjen till exempel kan ha varit markerad i växtligheten eller med en gräsgång.

7. Planteringarna framför "Havestuens" fönster

Inom schakt 6, 7, 9 och 1 söktes även spår efter gångar och odlingsytor som kunde säga mer om den formella trädgårdens utformning. Framförallt lämningarna i schakt 6 närmast flygelbyggnaden visade sig betydligt mer välbevarade än vad vi trott.

Inom den formella trädgården undersöktes spåren av fyra grusgångar. En huvudgång löpte rakt ut från "Hageporten", den kallas i texten "Hageportsgången" (se vidare schakt 6, 7, 9 och 1). Till denna anslöt en tvärgång i norr "Norra tvärgången" (se vidare schakt 1 och 2) och en tvärgång i söder "Södra tvärgången" (se vidare schakt 6). Fynd av gruslager tyder på att det också funnits en grusgång i öst längst terrasskantens nederkant "Östra gången" (se schakt 6&7, 1:2009 och 2).

Närmast huvudbyggnadens gavel och flygelbyggnadens fasad framkom stenkanter och andra lämningar i plan som är av stort intresse när det gäller hur trädgårdens formella del varit utformad (se vidare Schakt 6). På var sida om "Hageportsgången" framkom i schakt 7 även symmetriskt placerade trädplanteringsgropar (se vidare Schakt 7). Väster om "Hageportsgången" var däremot marken tyvärr kraftigt omgrävd under senare tid, vilket gjort att ytterligare lämningar här inte kunnat finnas.

I östra delen av den formella trädgården undersöktes även lämningar som verkar utgöra spåren efter en terrasskant i anslutning till "Östra gången". I anslutning till grusytan i förlängningen "Norra tvärgången" finns diffusa spår som möjligen kan indikera att det funnits en trappa upp för terrasskanten här (se vidare punkt 3 ovan och schakt 6).

[23] von Essen 2010.

Referenser

Andréasson, Anna (2010) *Fossesholms trädgård: Arkeologisk undersökning av trädgårdsläm-ningar från 1700-talet. Fossesholm i Vestfossen, Övre Eiker kommune, Buskerud Fylke.* ArchaeoGarden Rapport 2010:1, Malmö, 2010.

Arbo, Christian (1929) *Fossesholm. Bygningsbeskrivelse*. Drammens Museums årsbok 1923-28, Drammen, 1929.

Essen, Madeleine von (2010) *Fossesholm – hagehistorisk dokumentasjon.* 2009/2010. Eiker Historielag, 2010.

Strøm, Hans (1784) *Physisk-Oeconomisk Beksrivelse over Eger-Præstegieæld i Aggerhuus-Stift i Norge tilligemed et geographisk Kort over samme*. Köpenhamn, 1784. (Oslo 1980)

Sørensen, Einar (1982) *Fossesholm*. Magistergradsavhandling i kunsthistorie. Universitetet i Oslo, Oslo 1982.

Muntliga uppgifter

Steen, Ellen Pauline. Fossesholms Herrgård.

Sørensen, Einar. Drammens museum.